

УДК 94 (477)

Ольга Травкіна

ЛАВРЕНТІЙ КРЦОНОВИЧ – «ЗНАЧНА Й УЧЕНА ПЕРСОНА» ЧЕРНІГІВСЬКИХ АТЕН

DOI: 10.5281/zenodo.7747281

© О. Травкіна, 2022. СС BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5658-2490>

Мета статті: проаналізувати життєвий шлях та діяльність гравера, друкаря, письменника, церковно-релігійного діяча другої половини XVII – початку XVIII ст. Лаврентія Крцоновича. **Наукова новизна:** створення синтетичної праці, яка б висвітлила різні сторони діяльності Лаврентія Крцоновича. **Методи дослідження:** використання історико-хронологічного методу в поєднанні з аналітичним, порівняльним й узагальнюючим підходами, завдяки яким трактування історичних подій та термінів відбувалося з огляду на досліджувану епоху.

Висновки: доведено внесок Лаврентія Крцоновича в розвиток літератури та книгодрукування другої половини XVII – початку XVIII ст., продовження ним справи його покровителя й патрона чернігівського архієпископа Лазаря Барановича, утвердження Чернігова як важливого культурно-духовного осередку Гетьманщини. Стараннями Лаврентія Крцоновича за підтримки гетьмана Івана Мазепи був добудований найбільший храм Чернігова Троїцький собор, а Троїцько-Іллінський монастир отримав статус архімандрії.

Ключові слова: Лаврентій Крцонович, Лазар Баранович, гетьман Іван Мазепа, гравер, друкарня Троїцько-Іллінського монастиря.

Відомо, що у другій половині XVII – на початку XVIII ст. Чернігів був потужним літературно-мистецьким осередком, який називали, наслідуючи античні часи, «Чернігівські Аteni».

Відродженню Чернігова, його давньоруських храмів та монастирів, будівництво нових, розвитку літератури й мистецтва сприяла діяльність впливового й дієвого чернігівського архієпископа Лазаря Барановича (1616–1693 рр.), резиденція якого знаходилася в стародавньому місті. Лазар Баранович, який 20 років із перервами був місцєблюстителем Київської митрополії (1657, 1659–1661, 1670–1685 рр.), продовжував справу київського митрополита Петра Могили щодо відродження та становлення національної Церкви України в складний і трагічний період її історії. У цьому він опирався на світську владу, брав діяльну участь у політичних процесах, впливаючи на вибори та підтримку гетьманів, виступав як дипломат та посередник у переговорах між московським царем, українськими гетьманами та духовенством. Особливо це проявилось під час Руїни, у період нестабільності, коли він виступав не лише як духовний, а й політичний лідер. Владика прагнув перетворити Чернігів на провідний культурний осередок Гетьманщини, піднести до рівня Києва, а то й перевищити його.

Лазарю Барановичу належить чимала заслуга в розвитку української літератури, книгодрукування в другій половині XVII ст. У 1671 р. він заснував у Новгороді-Сіверському друкарню, яку в 1679 р. перевіз до Чернігова. Сам Лазар Баранович по собі залишив багату різнопланову літературну спадщину. Він був знаним бароковим письменником, поетом, проповідником. Енергійний та освічений владика не лише сам плідно займався літературною творчістю, але й підтримував, заохочував до творчої праці чимало талановитих літераторів та митців, які гуртувалися навколо знаменитого архієрея: це Іоаникій Галятовський, Антоній Радивилівський, Дмитрій Туптало, Тимофій Богданович, Олександр Бучинський-Яскольд, Інокентій Щирський, Лаврентій Крцонович, Іоан Величковський, Іоан Орновський.

Серед плеяди відомих митців кола Лазаря Барановича діяльність Лаврентія Крцоновича, який був наближеною людиною до архієрея та мав чималі амбіції, залишається до нашого часу недостатньо вивченою й висвітленою в літературі. Як митець епохи бароко Лаврентій Крцонович був багатогранною особистістю: гравером, друкарем, письменником, церковно-релігійним діячем.

Один із перших дослідників творчості Лаврентія Крцоновича, відомий філолог, мистецтвознавець П. Попов у 1927 р. оприлюднив та описав панегірик Крцоновича Лазарю Барановичу¹, що вийшов на початку 80-х рр. XVII ст. у друкарні чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря. Знаний літературознавець С. Маслов детально проаналізував підручник риторики Лаврентія Крцоновича «*Ilias oratoria*»², який був надрукований 1698 р. у монастирській друкарні. Д. Степовик звернув увагу на творчість Лаврентія Крцоновича як гравера³, віднайшовши дві його гравюри: панораму битви під Хотиним та титул панегірика «*Alea Triples Martis...*», присвяченого полоцькому єпископові Бонавентурі Недзельському (Мадалінському). Обидва мідьорити датуються 1674 р. (м. Вільно, Велике князівство Литовське). Польський дослідник М. Гембарович присвятив Лаврентію Крцоновичу велику статтю як малознаному граверу др. пол. XVII ст.⁴ Про Лаврентія Крцоновича – чернігівського гравера – писав мистецтвознавець А. Адруг⁵. Літературознавці К. Борисенко⁶, О. Циганок⁷, а також інші дослідники зверталися до аналізу його літературних творів. Проте синтетичної праці, яка б висвітлювала різні сторони діяльності Лаврентія Крцоновича, до сих пір не створено.

Відомостей про Лаврентія Крцоновича збереглося небагато. Невідомо, коли і де він народився, хто був за соціальним походженням. М. Гембарович, проаналізувавши автобіографічні відомості митця та його гравюри, які з'явилися 1674 р. у м. Вільні, вважав, що він народився близько 1650 р. у Великому князівстві Литовському і був поляком за походженням зі збіднілої польської шляхти, а отже – католиком⁸. Дослідник зазначав, що прізвище Крцонович було поширене ще із середньовіччя в Польщі, у більш пізні часи – у Львові та Литві й воно близьке до слова «krzcić», тобто «chrzcić», що у перекладі з польської означає «хрестити», а потім з нього була утворена форма слова по-батькові, яка стала прізвищем. М. Гембарович підкреслював, що Лаврентій Крцонович найкраще володів польською мовою на рівні з латинською, які використовував у своїй літературній діяльності. Щодо «руської» мови, якою надруковані передмови в декількох виданнях чернігівської друкарні, то, вважав дослідник, Лаврентій Крцонович підписав їх як ігумен та керівник друкарні, тобто як офіційна особа, тому це не мало якогось особистого значення. Натомість П. Попов, аналізуючи панегірик Лаврентія Крцоновича Лазарю Барановичу, зазначав, що «Латинська мова Крцоновича не відзначається плавкістю й правильністю з точки зору латини класичної, і взагалі далеко поступається перед латинською такою мовою іншого відомого панегіриста кінця XVII – початку XVIII ст. Стефана Яворського. Польська мова Крцоновича теж важенька й нерівна. Але ж в ній мало модних тоді латинських макаронізмів... Що до самого того факту, що український письменник Крцонович пише на честь українського-таки діяча й письменника Лазаря Барановича мовою латинською і польською, то це не має дивувати з огляду хоча б на ... польсько-латинський напрямок освіти в тодішній Україні, в Київській академії зокрема»⁹. Треба зазначити, що латинська й польська мови були в широкому вжитку серед освічених кіл українського суспільства, і володіння цими мовами аж ніяк не означало приналежності до польської нації. Відомо, що Лазар Баранович писав латинською, польською, староукраїнською та церковнослов'янською мовами. Половина творів, насамперед, поетичні збірники, Лазаря Барановича написані польською мовою. Існує думка, що Лазар Баранович був уродженцем Білорусі (Велике князівство Литовське)¹⁰. Свого часу він здобував освіту у Вільні¹¹, певні-

¹ Попов П.М. Панегірик Крцоновича Лазарю Барановичу – невідоме чернігівське видання 80-х років XVII ст. *Ювілейний збірник на пошану академіка Д. Багалія*. Київ, 1927. С. 668–697.

² Маслов С.І. «*Ilias oratoria*» Лаврентія Крцоновича. Чернігів, 1698. *Етюди з історії стародруків*. Київ, 1925. IX–X. С. 698–712.

³ Степовик Д.В. Олександр Тарасевич. Становлення української школи гравюри на металі. Київ: Мистецтво, 1975. С. 66–68.

⁴ Gębarowicz M. Wawrzyniec-Laurenty Krzczonowicz, nieznanzy sztycharz drugiej połowy XVII wieku. *Folia Historiae Artium*. 1981. Т. XVII. S. 49–120.

⁵ Адруг А. Графіка Чернігова другої половини XVII – початку XVIII ст. Чернігів: ЦНІІ, 2017. С. 182.

⁶ Борисенко К.Г. Творчість Лаврентія Крцоновича в контексті українського бароко мазепинської доби. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*. Харків, 2006. Т. 12. С. 51–58.

⁷ Циганок О. Про жанрові особливості твору Лаврентія Крцоновича «Киот срібнокований» (1695). *Сіверянський літопис*. 2017. № 6. С. 191–194.

⁸ Gębarowicz M. Wawrzyniec-Laurenty Krzczonowicz, nieznanzy sztycharz drugiej połowy XVII wieku. S. 50–52.

⁹ Попов П.М. Панегірик Крцоновича Лазарю Барановичу... С. 688.

¹⁰ Гумилевский Филарет. Общий обзор епархии Черниговской. Чернигов, 1861. С. 44.

ше всього, у відомій Віленській єзуїтській академії. М. Гебарович припускав, що Крщонович також навчався у єзуїтській Віленській академії і там само, у академічній друкарні, міг навчитися гравіюванню¹². Водночас П. Попов зазначав, що Лаврентій Крщонович здобував освіту в Києво-Могилянській колегії, оскільки в панегірику Барановичу він прохоплюється висловом, що видає його як колишнього учня Київської академії¹³. Д. Степовик вважав Лаврентія Крщоновича українцем, як й інших граверів: Івана Щирського, Семена Ялинського, яких Лазар Баранович відправив до столиці Литви Вільна навчатися друкарській справі¹⁴. Як уже зазначалося, чернігівський архієпископ Лазар Баранович мав тісні зв'язки з Вільном – столицею Великого князівства Литовського. Вільно відіграло велику роль у розвитку «руської» (україно-білоруської) культури кін. XVI – 20–30-х рр. XVII ст. Чимале православне населення об'єдналося там у братство, яке діяло при Свято-Троїцькому, а потім Свято-Духівському монастирі, воно мало свою школу, друкарню, яка видавала полемічну та навчальну літературу.

Організацію своєї друкарні Лазар Баранович доручив писарю Семену Ялинському, який їздив навчатися книгодрукування до Вільна¹⁵. Після Ялинського, робота якого не задовольняла Лазаря Барановича, останній запросив майстра Лукаша – також із Вільна¹⁶. Лазар Баранович направив відомого згодом художника, гравера Івана Щирського, до віленської друкарні, де упродовж 1677–1683 рр. той оволодів мистецтвом гравюри на міді. Згадаємо також, що у Вільно працювали ще два відомі гравери, брати Олександр та Леонтій Тарасевичі, які звідти прибули до України й оздоблювали книги, гравіювали портрети в Чернігові та Києві. Урешті, із Вільна був запрошений архітектор Іоан-Баптист, який будував Спасо-Преображенський собор лубенського Мгарського монастиря та, ймовірно, Троїцький собор у Чернігові, а також реставрував чернігівський кафедральний Борисоглібський собор. Із Вільна перебрався до Лазаря Барановича й відомий богослов Адам Зерникав.

У 70–80-х рр. XVII ст. Вільно було визначним центром книжкової та станкової гравюри¹⁷. Тут працювали, як уже зазначалося, талановиті гравери, найвидатніші серед них – Олександр Тарасевич, Леонтій Тарасевич (які свого часу, можливо, навчалися в майстерні граверів Кіліанів у Аугсбурзі (Південна Німеччина)), Іван Щирський, які згодом переїхали до України, а також М. Ващенко, М. Шимкевич, Й. Гафнер, Д. Пельцельд та інші. Вони працювали в новій, передовій тоді техніці гравюри на міді (мідьорити), що прийшла на зміну гравюрі, яку відтискали з дерев'яної дошки (дереворити). Це дало можливість більш детально передавати тонування, за допомогою яких добивалися світло-модельованого об'єму в формуванні людських фігур, різноманітних предметів, пейзажу, штрихуванні тла. Гравери працювали на замовлення знатних осіб відомих польських та литовських родин: це, найчастіше, портрети. Виготовлялися також станкові гравюри чудотворних ікон, святих, оформлювалися гравюрами різноманітні книжки, збірники, календарі, мапи тощо. Причини розквіту графічного мистецтва у Вільні в порівнянні з іншими осередками Речі Посполитої, поява тут талановитих митців (деякі гравюри досягають європейського рівня) можна пояснити відносною стабільністю в Литві на той час, попитом на якісну гравюру, наявністю багатих замовників, що приваблювало майстрів.

Отже, враховуючи, що Лаврентій Крщонович розпочав свою професійну діяльність як гравер у Вільні, а також його прізвище, яке М. Гембарович зазначав як польське, але можливо й білоруським, що походить від білоруського слова «хрысціць» (хрестити), можна припустити, що він, як і його покровитель Лазар Баранович, був уродженцем Білорусі. Як уже зазначалося, Крщонович міг навчатися у Віленській академії й там у друкарні опанувати мистецтво гравіювання. Безсумнівно, що Крщонович отримав вищу освіту, про що свідчить його кар'єра, духовні посади, які він займав у якості архідиякона, ігумена, архімандрита, претендування на посаду чернігівського архієпископа. Він, імовірно, був автором підручника риторики «*Ilia oratoria*» (1698 р.), писаного латинською мовою, та автором інших творів. Твердження П. Попова про те, що Крщонович міг навчатися в Києво-Могилянській колегії, гадаємо, не суперечить версії про навчання Крщоновича у Віленській академії, оскільки за тогочасною практикою студенти часто переходили від одного навчального закладу до іншого задля опанування тих чи інших курсів. Гравіюванню на

¹¹ Galatowski Ioanicusz. Stary kościół zachodni. Новгород-Сіверський, 1678. Арк. 4. Стародруки, на які є посилання у статті, були люб'язно надані Чернігівським обласним історичним музеєм ім. В.В. Тарновського, за що автор висловлює щире подяку.

¹² Gębarowicz M. Wawrzyniec-Laurenty Krzczonowicz, nieznanzy sztycharz drugiej połowy XVII wieku. S. 52.

¹³ Попов П.М. Панегірик Крщоновича Лазарю Барановичу... С. 687.

¹⁴ Степовик Д.В. Олександр Тарасевич... С. 58.

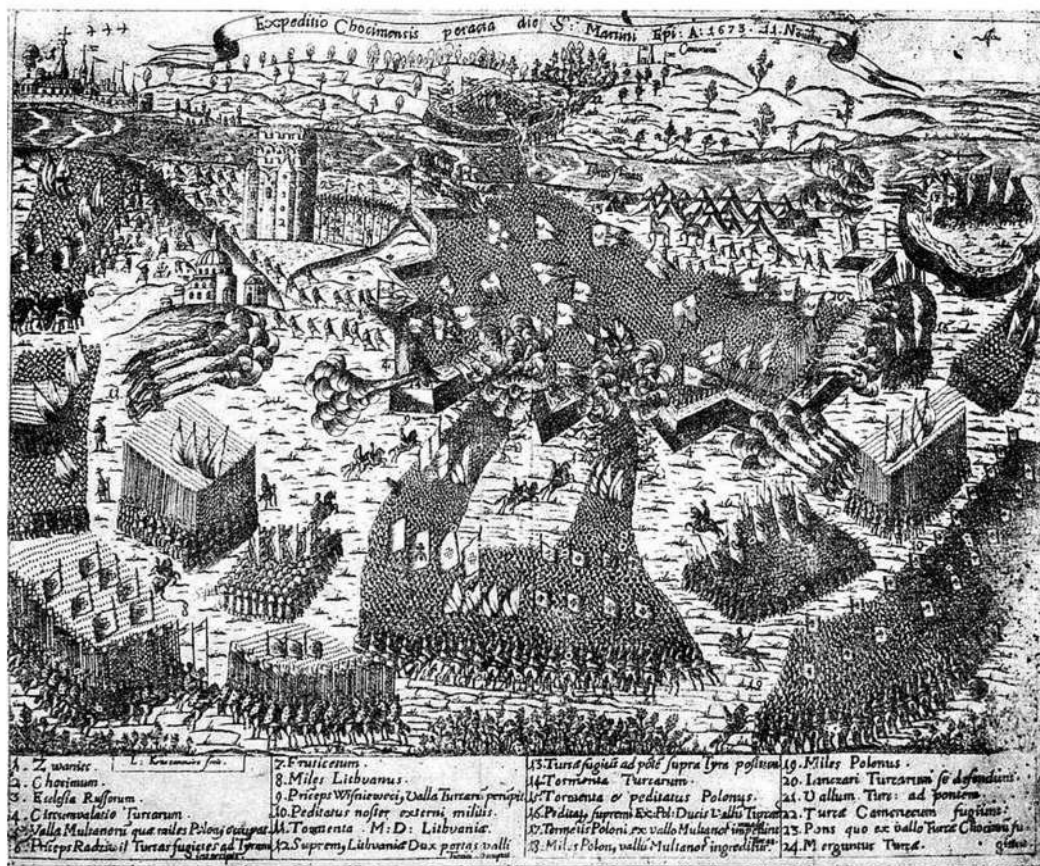
¹⁵ Каменева Т.М. Черниговская типография, ее деятельность и издания (1648–1818 гг.). Труды Государственной библиотеки СССР им. В.И. Ленина. Москва, 1959. Т. III. С. 229.

¹⁶ Там само. С. 233.

¹⁷ Степовик Д.В. Олександр Тарасевич... С. 56–60.

мідних дошках він, найімовірно, навчався у Вільно, оскільки там гравери працювали в цій техніці.

На сьогодні відомо, що в Литві Лаврентій Крщонович створив дві гравюри: панораму битви під Хотином 1673 р. та титул книги «Area Triples Martis...». Обидві гравюри датуються 1674 р. Битва під Хотином 11 листопада 1673 р., в якій об'єднане коронне й литовське військо під командуванням гетьмана Яна Собеського розбило османську армію, набула широкого розголосу в Європі. Нею захоплювалися художники, митці, гравери, які зображували її в тогочасному мистецтві. Серед відомих гравюр із зображенням Хотинської битви можна назвати гравюру Йогана Бенцгаймера (січень 1674 р., Німеччина), Франсуа Коліньйона (після 1673 р., Рим), Ромейна де Хоге (1674 р, Амстердам) тощо¹⁸. Гравюра «Хотинська битва» Лаврентія Крщоновича (розмірами, за Д. Степовиком – 34,4x28 см, за М. Гембаровичем – 38x31 см) вклена в книжку Якова Беннета (Iacobus Bennet) «Virtus dexterae domini in virtute Polonorum», що вийшла 14 січня 1674 р. у Вільні. У верхній частині мідьорита напис: «Expeditio Chocimensis peracta die S: Martini Episcopi: A: 1673. 11 Nouembris» (Експедиція Хотинська, здійснена за участі єпископа Мартіні 1673 р. 11 листопада). У нижній частині розміщена експлікація (легенда) латинською мовою із 24 позицій та підпис: «L: Krzczonowicz fecit», тобто «Л. Крщонович зробив»¹⁹ (Іл. 1). Відомі дві редакції цієї гравюри: примірники першої редакції зберігаються в бібліотеці

Іл. 1. Лаврентій Крщонович. План Хотинської битви. Гравюра. 1674 р.

Вільнюського університету та Національному музеї Варшави, примірник другої редакції – в бібліотеці Польської академії наук у Гданську²⁰. Панегірик «шляхтича литовського та академіка вленського» Якова Беннета, що складався із 750 віршів, у якому була вміщена гравюра, присвячений великому гетьману литовському Михаїлу Пацу, гетьману польному литовському Михаїлу Радзивілу та всьому війську литовському, а також батьку Бен-

¹⁸ Буйновська Є. Іконографічні джерела турецько-польських війн XVII століття. *Археологія Буковини: зобутки та перспективи. Тези доповідей III міжнародного наукового семінару, присвяченого 100-літтю від дня народження відомого науковця Бориса Тимошука* (м. Чернівці, 13 грудня 2019 р.). Чернівці: Технодрук, 2019. С. 29–32

¹⁹ Gębarowicz M. *Wawrzyniec-Laurenty Krzczonowicz, nieznanu sztycharz drugiej połowy XVII wieku*. S. 66.

²⁰ Там само.

нета. У творі прославляються їх подвиги в битві з турками. Можливо, Яків Беннет, студент віленської академії, замовив Лаврентію Крщоновичу, який так само навчався і в академічній друкарні, виготовити гравюру-панораму Хотинської битви. Д. Степовик висловив припущення: оскільки Крщонович виготовив цю гравюру за власним рисунком, він міг бути свідком цієї події, тобто брати участь у битві²¹. Дослідник зазначив, що запрошення художників як документалістів було типовим явищем у тогочасній військовій історії. Мідьорит виконаний на взір панорамних планів-схем²². На гравюрі детально зображено розташування польсько-литовських військ, які оточили турків: корогви піхоти з високо піднятими догори піками та знаменами, кінноту, артилерію й клубчасті хмари диму від пострілів. Крщонович ретельно вигравіював турецькі обози, намети, навіть двох верблюдів, а також саму фортецю, річку Дністер тощо. Д. Степовик вважає, що Л. Крщонович непогано впорався зі складною задачею у трактуванні простору та проблемами перспективи, але вказує на певний схематизм та умовність у відтворенні загонів і укріплень, фортеці²³ тощо. М. Гембарович досить високо оцінив якість гравюри й назвав її вдалим дебютом молодого Л. Крщоновича²⁴.

Впадає в око, що гравюра Л. Крщоновича схожа на виконану більш професійно гравюру Йогана Бенцгаймера «Опис перемоги польсько-литовських військ під Хотином ... 1673 р.» (не пізніше січня 1674 р.) (Іл. 2). Можна припустити, що обидва гравери могли користуватися якимось одним джерелом. Так, відомо про існування малюнку Францішека Грааги-молодшого, секретаря польського короля Яна Собеського, плану Хотинської фортеці²⁵; могли бути й інші малюнки.

Іл. 2. Йоган Бенцгаймер. План Хотинської битви. Гравюра. 1674 р.

Наступною гравюрою Лаврентія Крщоновича був титул до панегірика «Aegae Triples Martis...» полоцькому єпископові Бонавентурі Недзельському (Мадалінському) від полоцького єзуїтського колегіуму на висвячення Недзельського в єпископи. Панегірик надруковано у віленській академічній друкарні в 1674 р. У нижньому лівому кутку напис: «Vilnae L. Krzczon: scul:» (Вільно. Л. Крщонович вирізав) (Іл. 3). Композиція титулу вирі-

²¹ Степовик Д.В. Олександр Тарасевич... С. 68.

²² Там само. С. 69.

²³ Там само. С. 68.

²⁴ Gebarowicz M. Wawrzyniec-Laurenty Krzczonowicz, nieznanu sztycharz drugiej połowy XVII wieku. S. 66.

²⁵ Буйновська Є. Иконографічні джерела турецько-польських війн XVII століття. С. 32.

шена в алегорично-символічному дусі з використанням античних персонажів, популярно-моді: у центрі – крилата фігура Чесноти, яка тримає єпископську тиару та книгу – герб Недзельського, обабіч – Марс із нанизаними на спис військовими атрибутами та Паллада-Атена з книгою в руках і списом та трьома вінками на ньому, у верхній частині зображено герб Недзельського. Композиція оформлена відповідними написами та іншими атрибутами. М. Гембарович вважав, що ідейний задум малюнка титулу належав комусь із польських єзуїтів, а не молодому художнику²⁶. Крщонович лише втілював його в життя, коли вигравіював композицію, про що свідчив його підпис. Він у цілому досить вправно її закомпував, деталі також ретельно опрацьовані, проте нагромадження атрибутів, деяка спрощеність та наївність у трактуванні персонажів говорять про те, що роботу виконав молодий майстер.

Іл. 3. Лаврентій Крщонович. Титул панегірика «Area Triples Martis...», присвячений Бонавентурі Недзельському (Мадалінському). 1674 р.

Про подальшу долю Лаврентія Крщоновича свідчить його лист до гетьмана Івана Мазепи від 16 листопада 1696 р., який оприлюднив у своєму літописі Самійло Величко²⁷. У листі Крщонович виклав деякі біографічні відомості, а саме, що прийняв постриг у чернігівській Архієпископській кафедрі й служив понад двадцять років тутешнім архієреям і чернігівським полковникам, а також царям, про що «посвідчить багато хто з друкарні

²⁶ Gębarowicz M. Wawrzyniec-Laurenty Krzozonowicz, nieznanzy sztycharz drugiej połowy XVII wieku. S. 74.

²⁷ Величко С.В. Літопис / Пер. з книжної української мови, комент. В.О. Шевчука. Київ, 1991. Т. 2. С 536–537.

не тільки нашої»²⁸. Тобто, можна припустити, що Лаврентій Крщонович десь із середини 70-х рр. XVII ст., вочевидь, переїздить із Литви до України й за рішенням Лазаря Барановича перебуває на служінні в Чернігівській єпархії. Лазар Баранович, який у 1670 р. став місцеблостителем Київської митрополії й заснував друкарню, потребував освічених фахівців, спеціалістів друкарської справи. У літературі утвердилася думка, що заснування друкарні Барановичем було пов'язане із труднощами, які виникали при друкуванні його книжок. Гадаємо, що це була лише одна з причин. Привертає увагу той факт, що Лазар Баранович вирішує створити друкарню після свого призначення місцеблостителем митрополичого престолу. Власна друкарня підвищувала авторитет владики. Літературна творчість Лазаря Барановича була спрямована на службу його політико-церковній діяльності. Як один із політичних інструментів він часто застосовував книжки, до яких уводив присвяти царям, гетьману для того, зокрема, щоб нагадати про себе, попросити допомоги й підтримки правителів. Гадаємо, що ще одним засобом в утвердженні свого статусу Лазар Баранович вважав створення в Чернігові навчального закладу вищого рівня на кшталт Київської колегії. Однак це йому не вдалося зробити. Його плани втілював чернігівський архієпископ Іоан Максимович, заснувавши колегіум у 1700 р.

П. Попов зазначав: «Варто уваги, що першим осередком куперштихарської вмілості на Україні, джерелом її поширення відсіля по всій Україні та навіть і по Росії був Чернігів. Звідси вийшли або тут перебували наші перші й найвидатніші гравери на міді: Л. Тарасевич, І. Щирський, І. Стрельбицький, М. Карновський, Н. Зубрицький. Притягав їх сюди, очевидно, попит на їхні вироби від культурного тодішнього чернігівського осередку, починаючи від освічених архієреїв-меценатів: Лазаря Барановича та Івана Максимовича. За цих архієреїв Чернігів серйозно мірявся, як культурний осередок, із Києвом і своєю колегією, і своєю лаврою (Троїцько-Іллінський монастир), і своєю друкарнею, і своєю папірнею. На жаль, своєрідний та визначний цей осередок української культури XVII й початку XVIII ст. до цього часу майже зовсім ще не досліджений»²⁹.

Історія друкарні Лазаря Барановича свідчить про великі труднощі, з якими зіткнулися її засновники. Насамперед, це відсутність досвічених друкарів, граверів. Відомо, що писар Семен Ялинський, призначений керівником друкарні, не виправдав сподівань Барановича, який відправив його на навчання до Вільна. Якість видань друкарні не завжди була високою.

Можна припустити, що Лазар Баранович планував залучити освіченого гравера Лаврентія Крщоновича до видавничої сфери. Проте прямих свідчень участі Крщоновича у друкарській справі до початку 80-х рр. XVII ст., коли був надрукований його панегірик Лазарю Барановичу, на сьогодні не виявлено. Відомо, що гравери, переважно у своїй більшості, не підписували створені ними гравюри, а це ускладнює визначення їх авторства, а відтак і ту цінну інформацію, яку може містити гравюра про творчий та життєвий шлях майстра. Друкарня Лазаря Барановича до 1679 р. була в Новгороді-Сіверському. Відомо, що в ній побачило світ 21 видання: найбільше творів Лазаря Барановича, а також Іоаникія Галатовського, Дмитра Туптала, Олександра Бучинського, навчальна література й лише декілька богослужбових книг. Більшість видань Барановича та Галатовського вийшли польською мовою. Друкарня придбала польський шрифт у 1675 р.³⁰ Книги оздоблювали переважно гравюрами-дереворитами (гравери Семен Ялинський, гравери з ініціалами «В.Л.», «М.А.», священник Костянтин). Проте книжка Барановича «Księga rodzai» 1676 р. була прикрашена гравюрою-мідьоритом «Чернігівська Іллінська Богородиця». Підпис гравера відсутній. М. Гембарович стверджував, що її автором був Лаврентій Крщонович, оскільки на той час він перший і єдиний майстер, який гравював на мідних дошках³¹. М. Гембарович вважав, що гравер зробив копію ікони «Богородиця Одигітрія», яку виконав чернець із Дубно Геннадій Костантинів у 1658 р. для Іллінської церкви в Чернігові. Оскільки на світліні поч. XX ст. ікона вкрита срібними шатами, а сама ікона до нашого часу не збереглася, то гравюра Крщоновича, яка детально ілюструє, як виглядала ікона «Чернігівська Іллінська Богородиця», дозволяє нам це зробити³². Водночас за манерою виконання гравюра, яка відображає знамениту ікону, відрізняється від віленських гравюр Крщоновича, позначених європейськими впливом. Богородиця з немовлям вигравіювана досить площинно, сковано, у манері, притаманній власне православному східному іконо-

²⁸ Величко С.В. Літопис. С 536–537.

²⁹ Попов П. Матеріали до словника українських граверів. Київ: Київ-друк, 1926. С. 57.

³⁰ Письма Преосвященного Лазаря Барановича с примечаниями. Изд. 2-е. Чернигов, 1865. С. 203.

³¹ Gębarowicz M. Wawrzyniec-Laurenty Krzeczonowicz, nieznanu sztycharz drugiej połowy XVII wieku. S. 79.

³² Ікона «Троїцько-Іллінська Богородиця» без окладу, зображена на світліні, яка міститься в книзі «Картины церковной жизни Черниговской епархии из IX вековой ее истории» (Київ, 1911. С. 76), не є автентичною, тією, що була написана Григорієм Дубенським 1658 р. Це один із пізніших списків, імовірно, XVIII ст. На нашу думку, її фотографували замість оригінальної, оскільки та була вкрита срібними шатами.

графічному канону, що певним чином відтворювало оригінал. Д. Степовик вважає, що авторство Крщоновича щодо мідьориту з образом Чернігівської Іллінської Богородиці мало ймовірно, бо попередні віленські гравюри цього автора (панорама битви під Хотиним і титул книжки «Atea Triples») інші за манерою й вищі за майстерністю виконання³³. М. Гембарович висунує припущення, що гравюра могла первісно не призначатися для оформлення книги, а бути станковою, тобто виготовленою для тиражування образу «Іллінська Богородиця» у вигляді окремих листівок для масового розповсюдження³⁴. Дослідник вважав, що Баранович запросив Крщоновича саме з цією метою. Лаврентій Крщонович не мав жодного стосунку до новгород-сіверської друкарні, наголошував М. Гембарович. Він зазначав, що цей тиражований образ, випущений великим накладом, набув популярності й досягнув навіть північних районів Росії³⁵. Цікаво, що майже одночасно, через рік після виходу книги «Księga godzaiu» 1676 р. з гравюрою-мідьоритом «Іллінська Богородиця», у 1677 р. в новгород-сіверській друкарні була випущена книга «Чуда пресвятой и преблагословенной Дѣвы Марии», автором якої був Дмитро Туптало, де була розміщена гравюра-дереворит «Іллінська Богородиця»³⁶. Ця гравюра-дереворит, за свідченням Т. Каменевої, була використана й у книзі «Октоїх» 1682 р, і у виданнях «Руно орошенное» 1683 і 1696 рр.³⁷ Звичайно, гравюра-мідьорит із зображенням Іллінської Богородиці виконана майстерніше, на більш високому професійному рівні. Як бачимо, у новгород-сіверській друкарні майже одночасно було дві гравюри із зображенням Іллінської Богородиці: одна дереворит, інша дереворит. Т. Каменева зауважує, що мідьорити частіше маємо у виданнях польською і латинською мовами, ніж церковно-слов'янською, про що свідчать вищеназвані гравюри³⁸.

Гравюра-мідьорит «Іллінська Богородиця», представлена в книзі «Księga godzaiu», була також використана у виданні Лазаря Барановича «Noty piec ran Chrystosowych», яка вийшла вже в друкарні Троїцько-Іллінського монастиря в 1680 р. У цій книзі є ще декілька гравюр-мідьоритів алегоричного змісту: Розп'яття з пристоячими – Богородицею, яку пронизує меч, та Іоаном Богословом із пером у грудях, що тримають серця; гравюра із зображенням Трійці, російського герба, Богородиці та татар, які тікають; на третій гравюрі з написом «Veni, Vidi, Vici» зображено Ісуса Христа на колісниці в пишній бароковій рамі. М. Гембарович вважає, що останню гравюру вигравіював Лаврентій Крщонович,³⁹ і називає її першою спробою молодого гравера після прибуття в Україну, хоча всі гравюри анонімні. Гравюра із зображенням Розп'яття та гравюра, на якій вигравіювана перемога над татарами, великі за розмірами й вклеєні до книги⁴⁰. Можна припустити, що вони були надруковані як окремі станкові гравюри. Алегоричні гравюри книжки вирізнялися своєю метафоричністю, сміливими бароковими образами, поєднанням християнських та античних персонажів. Книжка Лазаря Барановича «Noty piec ran Chrystosowych» присвячена царю Федору Олексійовичу. Можливо, вона була оформлена більш ошатно гравюрами-мідьоритами великих форматів, які могли бути окремими станковими гравюрами, зокрема, для поширення й дарування поважним персонам. Відомо, що виховував майбутнього царя друг і учень Барановича Симеон Полоцький, який вчив царевича польської мови і, взагалі, вплив польської та української культури в той час при царському дворі був великий. Сам Лазар Баранович зазначав, що в Москві «Чтут книги и исторіи ляцкія в сладость»⁴¹. Можливо, що оскільки книга призначалася царю, Лаврентій Крщонович міг бути серед посланців від Барановича, які піднесли книжку царю Федору. У листі до гетьмана Івана Мазепи від 16 листопада 1696 р. Крщонович писав, що про його службу свідчать «...багато хто не лише з друкарні нашої, але й з великоросійської; свідчить про це і найбільше Євангеліє, яке вийшло за блаженної пам'яті царя Федора Олексійовича»⁴². В. Шевчук припустив, що це могло бути «Євангеліє учительное», друковане в Москві 1681 р. Водначас невідомо, у який спосіб долучився Лаврентій Крщонович до друку цієї книжки: він міг працювати,

³³ Степовик Д.В. Іван Щирський. Поетичний образ у українській бароковій гравюрі. Київ: Мистецтво, 1988. С. 12.

³⁴ Gębarowicz M. Wawrzyniec-Laurenty Krzczonowicz, nieznanu sztycharz drugiej połowy XVII wieku. S. 81.

³⁵ Там само.

³⁶ Чуда пресвятой и преблагословенной Девы Марии, деючися от образа еи чудотворного в монастыру святого славнаго пророка Ілліи Чернеговскомъ. Новгород-Сіверський, 1677. Арк. 4 зв. Див. у сучасному перевиданні: Святитель Димитрий Ростовский. Чуда пресвятой и преблагословенной Девы Марии / Подг. текста, вступ. ст., комент. М.А. Федотовой. Чернігів: Вѣра и Жизнь, 2013. 96 с., іл. – (Науковий альманах «Чернігівські Афіни». – Вип. 1). С. 8.

³⁷ Каменева Т.М. Черниговская типография, ее деятельность и издания... С. 232.

³⁸ Каменева Т.М. Черниговская типография, ее деятельность и издания... С. 252.

³⁹ Gębarowicz M. Wawrzyniec-Laurenty Krzczonowicz, nieznanu sztycharz drugiej połowy XVII wieku. S. 76.

⁴⁰ Каменева Т.М. Черниговская типография, ее деятельность и издания... С. 256.

⁴¹ Попов П.М. Панегірик Крщоновича Лазарю Барановичу... С. 688.

⁴² Цит. за: Величко С.В. Літопис. С. 536–537.

скажімо, над заставками, кінцівками для оформлення Євангелія й у Чернігові, не від'їжджаючи до Москви. Цього само 1681 р. Лазар Баранович отримав царську жалувану грамоту на друкарню в Троїцько-Іллінському монастирі⁴³.

Тож відомостей про діяльність Лаврентія Крщоновича, починаючи від середини 70-тих рр. XVII ст., коли, як припускають, він переїхав із Великого князівства Литовського в Україну й до початку 80-х рр. XVII ст., на сьогодні майже не виявлено. Дослідники лише гіпотетично роблять припущення про його участь у друкарській справі, у гравіюванні тих чи інших гравюр. Знову таки, можна припустити, що Лаврентій Крщонович був у тіні авторитарного та впливового керівника друкарні Семена Ялинського, роботою якого Лазар Баранович хоча й був незадоволений, проте у 1679 р., коли друкарню перевели із Новгорода-Сіверського до Чернігова, знову уклав із ним Пункти на спорядження друкарні та надав універсал-привілей на управління нею. Переїхавши до Чернігова, Лаврентій Крщонович прийняв чернечий постриг у чернігівській Архієрейській кафедрі і напевно, як освічена особа, котра володіла польською та латинською мовами, а також мистецтвом гравіювання, перебував на службі в Лазаря Барановича, міг виконувати його окремі доручення, бути помічником у видавничій сфері й поступово робити духовну кар'єру. Відомо, що у передмові-присвяті панегірика Лазарю Барановичу (початок 1680-х рр.) він підписався уже як архідіякон⁴⁴. У панегірику він називає себе клієнтом свого патрона Лазаря Барановича. Лаврентій Крщонович писав, що Лазар Баранович силою примушував до послууху, виправдовуючись тим, що через це він не викладав у школах⁴⁵. Отже, робить висновок П. Попов, Лаврентій Крщонович був персонально близький до архієрея, який невдовзі призначив його ігуменом Троїцько-Іллінського монастиря⁴⁶.

Впадає в око, що ігуменом Троїцько-Іллінського монастиря Лаврентій Крщонович став невдовзі після виходу панегірика Лазарю Барановичу «Redivivus Phoenix», авторство якого приписують Крщоновичу, оскільки той підписався під передмовою-присвятою панегірика. Передмова тісно пов'язана зі змістом панегірика, який був написаний особою, близькою до Барановича й тому, припустив П. Попов, його написав Крщонович⁴⁷. Оскільки титул зберігся фрагментарно, а вихідні дані відсутні, П. Попов на основі аналізу шрифту та друкарського оздоблення встановив, що панегірик надруковано в Чернігові. На уцілій частині заголовного аркушу, прикрашеного гравюрою-мідьоритом, зберігся підпис «Ioanes Szczyt(scki)», тобто Іван Щирський, у чернецтві Інокентій Щирський – видатний український гравер, який одним із перших гравіював в Україні на мідній дошці. Оскільки Щирський 1682 р. був ще у Вільні, то над цим виданням, вважав П. Попов, він міг працювати після 1682 р., але не пізніше 1685 р., бо у присвяті до «Триоді цвітної» 1685 р. Лаврентій Крщонович підписався вже ігуменом Троїцько-Іллінського монастиря⁴⁸. Нагадаємо, що в панегірику Барановичу Крщонович підписався як архідіякон, тобто цей твір був надрукований між 1682 і 1684 рр. Т. Каменева датувала його 1683 р.⁴⁹ Листи Лазаря Барановича за грудень 1683 та січень 1684 рр. свідчать, що той посилав у Москву архідіякона Антонія Прокоповича, який був проповідником, а раніше писарем, уже зі своїми панегіриками: церковно-слов'янською мовою «Благодать та істина» (грудень 1683 р.) (великоформатну гравюру-мідьорит до нього також створив І. Щирський) та польською «Carica nieba i zemie preczistaja Diewa Marija» (грудень 1683 р.)⁵⁰. Це може опосередковано свідчити, що Лаврентій Крщонович у цей час був уже не архідіяконом, а ігуменом Троїцько-Іллінського монастиря. Треба зазначити, що 1683 р. був врожайним для друкарні: виходять відразу п'ять книжок: дві – Іоаникія Галяттовського «Alcoran Machometow», «Fundamenta na ktorych lacinnicy jednośc Rusi z Rzymem fundnią», два вищезгадані панегірики Лазаря Барановича, а також «Руно орошенное» Дмитра Туптала. Це був переклад з української церковнослов'янською мовою з переробками книги «Чуда пресвятой і преблагословенной Дѣвы Марии» (1677 р.) для поширення її, з-поміж іншого, і в Московії. Відомо, що до цієї книги була виготовлена «доска мѣдная, къ той же книжице здѣланная»⁵¹, тобто мідьорит для друку гравюр, імовірно, із зображенням чудотворного образу «Іллінська Богородиця», можливо, Івана Щирського або ж іншого гравера.

⁴³ Харлампович К.В. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь. Казань, 1914. Т. 1. С. 446.

⁴⁴ Попов П.М. Панегірик Крщоновича Лазарю Барановичу... С. 677.

⁴⁵ Величко С.В. Літопис. С. 537.

⁴⁶ Попов П.М. Панегірик Крщоновича Лазарю Барановичу... С. 682.

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ Там само. С. 675.

⁴⁹ Каменева Т.М. Черниговская типография, ее деятельность и издания... С. 261.

⁵⁰ Sakal Ievgenia. The Embassy of Lazar Baranovych to Moscow in 1684: Gifts, Requests, and Other Expenses. S. 160-169.

URL: https://www.academia.edu/36659632/Ievgenia_Sakal_The_Embassy_of_Lazar_Baranovych_to_Moscow_in_1684_Gifts_Requests_and_Other_Expenses.

⁵¹ Там само. С. 169-170.

Цікаво, що приблизно в той само час був надрукований ще один панегірик Лазарю Барановичу від друкарського товариства («towarzystwa kunsztu tyrographskiego»), який написав Іоан Величковський, на той час, можливо, один із працівників друкарні. Іоан Величковський відомий як автор ще декількох творів, був священником полтавської соборної Успенської церкви, згодом полтавським протопопом. Знову таки в єдиному примірнику цього польсько-молитовного панегірика відсутній заголовний аркуш, і тому друкарню та рік видання, як і у випадку з панегіриком Крщоновича, визначено за опосередкованими даними. Вагається, що він був опублікований у чернігівській друкарні між 1680 і 1683 рр.⁵²

Постає питання, чому приблизно в один і той само час у чернігівській друкарні виходять два панегірики, присвячені Лазарю Барановичу: від Лаврентія Крщоновича та від друкарського товариства, який написав Іоан Величковський. Можна припустити, що в цей час у друкарні відбулася зміна: Семен Ялинський, який довгий час керував нею, напевне залишив її. Т. Каменєва звернула увагу, що останній раз ім'я Ялинського як друкаря згадується у книзі «Октоїх» 1682 р.⁵³ Він був гравером на дереві, у вихідних даних богослужбових книг вказував, що вони були видані «через труждающагося Симеона Ялинского». Гадаємо, відсутністю Ялинського могли скористатися молоді Крщонович і Величковський, щоб заявити про себе, надрукувати й піднести панегірики своєму патрону Лазарю Барановичу задля його милості та отримання посад. І, як уже зазначалося, невдовзі Лаврентій Крщонович був висвячений ігуменом Троїцько-Іллінського монастиря, на території якого знаходилася друкарня.

«Redivivus Phoenix», піднесений Барановичу, – перший відомий на сьогодні панегірик Лаврентія Крщоновича. Крщонович у вже згаданому листі гетьману Івану Мазепі ставить собі в заслугу розвиток вслякого роду панегіричних творів, академічних тез: «конклюдій и афикцій, тут пред тим в Малой Россіи нѣгди небывалих, а тепер многим особам, почавши от самого монархи, так з Коллегиума Киевского, яко из Чернѣгова, з завистию Римлянов дедикованных»⁵⁴.

Панегірики як різновид похвальної промови, часто у віршованій формі, у яких прославляли та возвеличували ту чи іншу особу або події, були поширені в європейській літературі й отримали широке розповсюдження в Україні через польсько-литовське посередництво. Як уже зазначалося, Лаврентій Крщонович у Вільно свого часу оформлював панегірик полоцькому єпископові Бонавентурі Недзельському. Складати панегірики навчали у тогочасних колегиумах та академіях. Панегірик Крщоновича – ще одне підтвердження того, що він здобував освіту у закладі вищого рівня.

Від початку 80-х рр. XVII ст. за час управління Крщоновичем Троїцько-Іллінським монастирем (хоча і з перервами) і друкарнею, тут вийшло близько десяти панегіриків різних авторів різним особам, зокрема, декілька гетьману Івану Мазепі та його племіннику Івану Обидовському, це – «Musa Roxolanska o triumfalney slawie y Fortunie ... pana Jana Masepi» Івана Орновського 1688 р., «Виноград домовитом благим насажденный, в нем же наследник веков всех бысть убиенный» Самійла Мокрієвича 1697 р., «Theatrum perennis gloriæ Joanni Mazera» Петра Армашенка 1699 р., «Bogata drogich kamieniey ... pana Jana z obidova Obidowskiego» теж Івана Орновського 1693 р. Більшість панегіриків написані польською й латинською мовами з домішками церковнослов'янської.

Звертає на себе увагу, що панегірики виходили, як правило, великого формату, в аркуш (in folio, 2), були ошатно оздоблені гравюрами-мідьоритами, часто за розмірами більшими, ніж самі панегірики. Ці гравюри могли підносити особі, яку возвеличували, та іншим. Для оформлення панегіриків запрошували відомих граверів. Так, Лаврентій Крщонович для оздоблення свого панегірика Барановичу залучив талановитого гравера Івана Щирського, який на той час працював у Вільно. Як уже зазначалося, він залишив свій підпис на титулі панегірика «Ioanes Szczyt (scki)»⁵⁵.

Близько 30 аркушів панегірика прикрашені майстерно виконаними сімома гравюрами-мідьоритами. Це гравюра на цілий аркуш із зображенням герба Лазаря Барановича та шість алегоричних гравюр-заставок, на яких вигравіювано птаха Фенікса з різними атрибутами у складних барокових рамках, що ілюструють розділи панегірика. П. Попов вважав автором усіх семи гравюр Івана Щирського⁵⁶. Д. Степовик висловив думку, що Щирський вигравіював герб Барановича, а над гравюрами-заставками працювали разом Крщонович і Щирський: перший гравіював центральну частину, а другий – раму⁵⁷. М. Гембаро-

⁵² Величковський Іван. Твори. Київ: Наукова думка, 1972. С. 9.

⁵³ Каменєва Т.М. Черниговская типография, ее деятельность и издания... С. 233.

⁵⁴ Цит. за: Величко Самойл. Леготпись событий в Юго-Западной России в XVII веке. Киев, 1855. Т. 3. С. 418.

⁵⁵ Попов П.М. Панегірик Крщоновича Лазарю Барановичу... С. 671

⁵⁶ Там само. С. 673.

⁵⁷ Степовик Д.В. Іван Щирський... С. 12.

вич вважав, що Лаврентію Крщоновичу належить авторство всіх шести гравюр-заставок⁵⁸. Зміст панегірика складають вірші на герб Лазаря Барановича, дві передмови та шість розділів у віршованій формі, писаних польською та латинською мовами, відповідно до шести чеснот-алегорій Барановича. Назва панегірика «Redivivus Phoenix» («Воскреслий Фенікс») відобразила основну ідею твору, в якому Лазар Баранович асоціюється із Феніксом, що відроджується до нового життя і повстав із біблійного Лазаря, якого воскресив Ісус Христос. П. Попов зазначав, що панегірик «відбив на особі особливості цілого жанру», поширеного в Польщі та Україні, і не позбавлений літературної вартості⁵⁹. Дослідник робить висновок, що Крщонович далеко не байдужий до кар'єри та вигод, про що свідчить його лист до Мазепи (він прохав висвятити його на чернігівського архієпископа після смерті Феодосія Углицького), все ж нібито був щиро захоплений близькою особою Барановича і вдячний йому за щедроти⁶⁰. Водночас П. Попов відзначав і деяку простоту викладу, про що писав у передмові й сам Крщонович. Можливо, цим він хотів підкреслити свою скромність, хоча панегірик, як годиться для барокового твору, насичений біблійними та античними персонажами. Крщонович певною мірою відійшов від традиційного трактування в епіграмі герба Барановича (у вигляді наперсного архієрейського хреста), оскільки той, напевно, не мав старожитнього клейнода й був, вочевидь, походження невисокого. Тому автор, вважав П. Попов, взяв за основу гербового вірша не архієрейський хрест, а ім'я євангельського Лазаря, який був тезоіменитим Лазарю Барановичу⁶¹.

Гарно оздоблений панегірик Лаврентія Крщоновича, вочевидь, справив враження на архієпископа, оскільки той невдовзі винагородив його ігуменством Троїцько-Іллінського монастиря, який Лазар Баранович почав у цей час активно розбудовувати, заклавши на його території великий мурований Троїцький собор, кам'яну трапезну, перевіши до монастиря друкарню. Лазар Баранович, напевне, з огляду на можливість перенесення митрополії до Чернігова, вирішив спорудити великий замський монастир на кшталт Києво-Печерської лаври, розширивши печерний Іллінський з Антонієвими печерами та облаштувати тут, якщо не митрополичу резиденцію, то резиденцію місцєблудителя Київської митрополії, архієпископа Чернігівського, Новгород-Сіверського і всього Сівера. Призначення на посаду Троїцько-Іллінського монастиря Лаврентія Крщоновича свідчило не лише про те, що Лазар Баранович вбачав у ньому здібного помічника для втілення амбітних планів стосовно розбудови своєї майбутньої резиденції, а також і керівника друкарнею, яка розташовувалася на території монастиря. Цікаво, що в описі Троїцько-Іллінського монастиря середини XVIII ст. наведений напис, який був розміщений у центральному куполі Троїцького собору, про історію його будівництва, де зазначалося: «усердием же тщанием и трудолюбием всечестного отца игумена Лаврентия Крщоновича», а в самому описі доповнено: «нача и совершися в четвертое на десять лето игуменства его»⁶². Із цього само напису відомо, що собор було зведено в 1695 р., а отже, згідно з цим, Лаврентій Крщонович став ігуменом у 1682 р. і панегірик Барановичу надрукував до 1682 р. або ж у крайньому випадку 1682 р., коли ще був архідияконом, а не у 1683 р., як вважала Т. Каменева.

Вочевидь, на знак подяки Лазарю Барановичу Лаврентій Крщонович у 1685 р. видав книгу «Тріод цвітна» з присвятою архієпископу. Можливо, йому належить також вірш на герб Барановича. До речі, гербовий хрест на гравюрі відрізняється від хреста Барановича, вигравіюваного у панегірику Крщоновича архієпископу. За формою хрест із книги «Тріод цвітна» ідентичний наперсному хресту Барановича з його поховання. У присвяті, яка, імовірно, належить Крщоновичу, він досить емоційно, не без літературного хисту, писав до владики: «Ви видаєте книги, даєте милостиню щедрю, розбудовуєте храм Єдиному в Трійці, прикрашаєте чудотворну ікону преблагословенної, яка в нашому бідному монастирі, проявляєте турботу та благодійність до нас, вбогих слуг і богомольців, усій Церкві східній приносите велику користь»⁶³. Автор акцентує увагу на утвердженні Лазарем Барановичем друкарні в Троїцько-Іллінському монастирі, порівнює її з квітучим садом, а книжки – з духовними квітами та плодами. Основну увагу він приділив прославленню богонатхненних та корисних книг, які Лазар Баранович надав пастві, що ними живляться та які приносять користь тим, хто їх читає. «Тріод цвітна» була ілюстрована гравюрами на дереві, частково використаними ще в новгород-сіверських виданнях, і вийшла «коштомъ монастирскимъ, игуменствующоу недостойному Лаврентію Крщоновичу», тобто це свідчення того, що в 1685 р. він був ігуменом монастиря. Привертає увагу той факт, що в книзі «Тріод цвітна» 1685 р. вперше зазначено, що вона вийшла «монастирським коштом», а не

⁵⁸ Gębarowicz M. Wawrzyniec-Laurenty Krzczonowicz, nieznaný sztycharz drugiej połowy XVII wieku. S. 83.

⁵⁹ Попов П. М. Панегірик Крщоновича Лазарю Барановичу... С. 684.

⁶⁰ Та само.

⁶¹ Там само. С. 686.

⁶² Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). Ф. 679. Оп. 1. Спр. 777. Арк. 113 зв.

⁶³ Цит. за: Гумилевский Филарет. Общий обзор епархии Черниговской. С. 44.

«иждивением» Лазаря Барановича в друкарні «його милости»⁶⁴. Відомо, що після 1683 р. Лазар Баранович не друкував своїх книжок у друкарні Троїцько-Іллінського монастиря, хоча благословляв видання інших книг. Можливо, друкарня перейшла під керівництво ігумена Троїцько-Іллінського монастиря, хоча архієпископ не втрачав вплив на її діяльність.

У 1686 р. Лаврентій Крцонович видав книгу «Часослов» маленького формату. Вона вийшла друком за благословінням Лазаря Барановича «тщаниєм Лаврентія Крцоновича», ігумена монастиря Іллінсько-Чернігівського, «щастливе нам завладевшу на тот час преславутое полковництво Черниговское ... пану Григорию Івановичу гетьманичу». Йдеться про сина гетьмана Івана Самойловича Григорія, який на той час був чернігівським полковником⁶⁵.

Проте, наступного 1687 р. у чернігівській друкарні виходить невеличка, але ошатно оформлена книга «Молитвослов», у якому присвята гетьману Івану Мазепі підписана вже іншим ігуменом – Калістом Меновським. На звороті титульного аркушу – герб гетьмана Мазепи та вірші до нього. Книга вийшла за благословінням Лазаря Барановича та «щастливом владении Пана Иоанна Мазепы», напевно з нагоди обрання Івана Мазепи гетьманом війська Запорозького. Як бачимо, Лазар Баранович відреагував на обрання гетьманом Івана Мазепи книгою з присвятою, яку, ймовірно, доручив написати ігумену Калісту. Здається, це була перша книжка з друкованою присвятою гетьману Мазепі, яка вийшла на теренах Гетьманщини.

У наступному 1688 р. у чернігівській друкарні вийшов панегірик гетьману Івану Мазепі. Автором польськокомовного панегірика «Musa Roxolanska o triumfalney slawie y Fortunie ... rana Jana Maseri» був Іван Орновський. Панегірик видано до річниці обрання гетьмана Івану Орновському, який, вочевидь, був близький до Івана Мазепи та його родини, присвятив дослідження В. Шевчук⁶⁶. Як бачимо, знову таки саме в чернігівській друкарні поbach світ перший друкований панегірик гетьману Івану Мазепі.

Чернігівський архієпископ Філарет Гумілевський зазначав, що Каліст Меновський був ігуменом Троїцько-Іллінського монастиря після Зосими Тишевича, тобто перед ігуменством Лаврентія Крцоновича, але документальних свідчень цьому не наводить⁶⁷. У 1688 р. ігумен Каліст отримав царську грамоту на володіння маєтностями Троїцько-Іллінського монастиря⁶⁸. У 1688 р. була підтверджена царська грамота на друкарню в Троїцькому монастирі⁶⁹. У деяких примірниках книги «Руно орошенное» 1689 р. перед титульним аркушем розміщений інший лист, на якому згаданий ігумен Каліст Меновський, який цього року, можливо, був переведений до Максаківського монастиря⁷⁰.

Таким чином, імовірно, Лаврентій Крцонович на початку лише два роки був ігуменом Троїцько-Іллінського монастиря, а саме у 1685–1686 рр., а у 1687–1688 рр. ігуменом уже Каліст Меновський. Проте у 1689 р. у чернігівській друкарні виходить книга «Molitwy dzienne y pospe» («Часовник») польською мовою з домішками латини за благословінням Лазаря Барановича та гетьманства Івана Мазепи. Передмовою до читача й присвяту вєводі Борис Шереметєву підписав Лаврентій Крцонович⁷¹. Вочевидь, присвята була приурочена до походу проти кримських татар 1689 р., у якому брав участь Борис Шереметєв. Хоча існують примірники цієї книги з передмовою Каліста Меновського⁷².

1691 р. було надруковане третє видання книжки «Руно орошенное». У післямові зазначено, що книга видана «тщаниєм ігумена Лаврентія Крцоновича»⁷³.

У 1691–1692 рр. у друкарні Троїцько-Іллінського монастиря виходять дві невеличкі книги «Молитвослов» з присвятою гетьману Івану Мазепі. Т. Каменєва висловила припущення, що присвяту Івану Мазепі у «Молитвослові триакафістному» 1691 р. написав Лаврентій Крцонович⁷⁴. На звороті титулу вміщений герб гетьмана Мазепи. У присвяті Крцонович пояснив, чому були обрані три акафісти: Святій Трійці (збірник укладався в Святотроїцькій обителі), Страстям Христовим («яко имущи пред очима стоявшую под

⁶⁴ Каменєва Т.М. Черниговская типография, ее деятельность и издания... С. 233.

⁶⁵ Там само. С. 265.

⁶⁶ Шевчук В. Чернігівський поет другої половини XVII – початку XVIII ст. Іван Орновський. *Сіверянський літопис*. 2007. № 6. С. 53–60.

⁶⁷ Гумілевський Філарет. Общий обзор епархии Черниговской. С. 56.

⁶⁸ Там само. С. 69.

⁶⁹ Харлампович К.В. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь. С. 446.

⁷⁰ Каменєва Т.М. Черниговская типография, ее деятельность и издания... С. 268.

⁷¹ Там само. С. 269.

⁷² Пам'ятки книжкового мистецтва: каталог стародруків, виданих на Україні / Я.П. Запаско, Я. Д. Ісаєвич. Львів: Вища школа, 1981. С. 103.

⁷³ Гусєва А.А., Полонская И.М. Украинские книги кирилловской печати XVI–XVIII вв. *Каталог изданий Государственной библиотеки СССР им. В.И. Ленина*. Москва, 1990. Вып. 3: Львовские, новгород-северские, черниговские, уневские издания 2-й половины XVII в. С. 26.

⁷⁴ Каменєва Т.М. Черниговская типография, ее деятельность и издания... С. 270.

Крестом, и Хрестови болѣзненнымъ сердцемъ сострадавшюю Матеръ Ісусову Чудотворной ея Иконѣ») та святиї Варварі (котра «Троицу святую, Трєми в бани окнами усмотрѣла, да сего ради в обители Троицкой ... почитаема будетъ»⁷⁵). К. Борисенко коротко проаналізувала гербовий вірш Крцоновича та присвяту гетьману, вказавши на вплив творів Лазаря Барановича на стиль Лаврентія Крцоновича⁷⁶. Дослідниця наголосила, що Крцонович разом із братією приніс цей «Молитвослов» Іванові Мазепі на знак подяки за його піклування про поширення слова Господнього та щедрі пожертви на окрасу православних храмів, і висловив щире сподівання на те, що це «духовное оружїє» допоможе гетьману перемагати «врагов Креста Святого»⁷⁷. Лаврентій Крцонович зазначав, що гетьман «изрядное же ву нашій обители, благодїтелствуя нам являши, оукрашая многим своим иждивеннямъ чудотворную в нас икону преукрашенной Божїею славою пречистой Дївы Богородици»⁷⁸. Це свідчення того, що на самому початку 1690-х рр. гетьман Іван Мазепа приділяв чималу увагу Троїцько-Іллінському монастирю, зокрема, чудотворній іконі «Іллінської Богородици», про що Крцонович і повідомляв у присвяті «Молитвослова триакафісного».

У наступному 1692 р. Лаврентій Крцонович знову видав «Молитвослов» із присвятою гетьману Івану Мазепі, в якому писав, що той «в трудехъ непрестанныхъ об отчизне сей, верне о ней печесе, и разумне ею управляетъ»⁷⁹. І далі зазначав, звертаючись до Івана Мазепи: «Прими же съ книжицею сею и усердие наше, им же Велможности твоей и временнаго долготелнаго, с полезнымъ благополучїемъ Господствованиемъ и вечного съ Богомъ въ некончаемой жизни, со воспрїятїемъ святыхъ между пребыванія желателствуемъ. Велможности Вашей ... милостивого Пана и Патрона Ктитора и премилостивейшаго добродєя нижайшіе рабы всехъ благъ желаючи всегдашнїи богомольцы. Лаврентїй Крцоновичъ Игумень съ всею во Хресте братїею Монастыря Свято-Троецкого Иллінского»⁸⁰. «Молитвослов» був гарно оздоблений 25 гравюрами-дереворитами та професійно вигравіюваними заставками. Автор гравюр невідомий. Лаврентій Крцонович називав Івана Мазепу патроном та ктитором, тобто щедрим жертводавцем, який надавав чималі суми для будівництва та ремонту храмів, на ікони, церковне начиння.

У цей час Лаврентій Крцонович як ігумен Троїцько-Іллінського монастиря, імовірно, опікувався опоряджувальними роботами в Троїцькому соборі. Відомо, що гетьман Іван Мазепа виділив на собор десять тисяч золотих, які повинні були допомогти завершити його сімнадцятирічне будівництво⁸¹. Дві книжки «Молитвослов» з присвятою Івану Мазепі від ігумена Крцоновича, певно, були знаками уваги та подяки гетьману за його благодїйництво у цій справі та оздоблення чудотворної ікони «Іллінської Богородици». Як бачимо, гетьману присвячували невеликі за розмірами, у 12 частину аркуша (так би мовити, кишенькові) «Молитвослови» – найбільш популярні на той час книги, які мали широкий вжиток не лише серед церковнослужителів, але й мирян, їх також використовували під час навчання грамоті.

Лаврентій Крцонович не забув привітати у 1693 р. і Феодосїя Углицького. Цього року в чернігівській друкарні повторили випуск ще одного «Молитвослова», присвяченого Феодосїю Углицькому. Останній ще за життя Лазаря Барановича 11 вересня 1692 р. був висвячений на чернігівського та новгород-сіверського архієпископа⁸². Видання ошатно прикрашене 20 гравюрами, гербом Феодосїя Углицького з віршами до нього.

Із діяльністю Лаврентія Крцоновича як керівника друкарні Троїцько-Іллінського монастиря можна пов'язати появу найкращої естампної антїмінної гравюри кінця XVII – XVIII ст. Антїмінс архієпископа Чернігівського Феодосїя Углицького 1695 р. був надрукований, вочевидь, у чернігівській друкарні й за своїми виражальними, формотворчими засобами, художньо-стильовими особливостями належав до визначних антїмінсних гравюр, які стали еталонним зразком для інших антїмінсів упродовж XVIII–XIX ст. Нині він зберігається у Національному архітектурно-історичному заповіднику «Чернігів стародавній» (Лл. 4). Зображення на цьому антїмінсі було настільки вдалим та довершеним, що його мідну дошку або її копію з деякими відмінностями застосовували не лише для друку чернігівські архієпископи та єпископи, але й інші єпископи України, а також у Росії, Румунії. Автором антїмінної гравюри, наймовірніше, був Інокентїй Щирський⁸³.

⁷⁵ Борисенко К.Г. Творчість Лаврентія Крцоновича в контексті українського бароко. С. 51–58.

⁷⁶ Там само.

⁷⁷ Там само.

⁷⁸ Молитвослов триакафістний. Чернігів: Друкарня Троїцько-Іллінського монастиря, 1691. Арк. 10.

⁷⁹ Молитвослов. Чернігів: Друкарня Троїцько-Іллінського монастиря, 1692. Присвята.

⁸⁰ Там само.

⁸¹ Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. Нью-Йорк–Київ–Львів–Париж–Торонто, 2001. С. 170.

⁸² Каменєва Т.М. Черниговская типография, ее деятельность и издания... С. 271.

⁸³ Травкіна О. Антїмінси чернігівських ієрархів кінця XVII – початку XVIII ст. *Могилянські читання 2019: Пам'ять і пам'ятки Мазепиної доби: вивчення, збереження, осмислення*. Зб. наук. праць. Київ: Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. С. 241–248.

Іл. 4. Інокентій Щирський (?).

Антимінс чернігівського архієпископа Феодосія Углицького. 1695 р.

Після смерті Лазаря Барановича закінчувався важливий період у розбудові та утвердженні української православної Церкви в Гетьманщині, який тривав майже всю другу половину XVII ст. Останні роки Лазаря Барановича були затьмарені різними негараздами: він втратив статус місцєблюстителя Київської митрополії, тобто очільника православної Церкви Гетьманщини, не міг як раніше впливати на політичні та церковні процеси, припинив літературну діяльність. Усе це могло також вплинути й на закінчення будівельно-опоряджувальних робіт Троїцького собору. Не маючи підтримки гетьманів, позбувшись статусу місцєблюстителя Київської митрополії, Лазар Баранович, можливо, втратив інтерес та бажання завершити його й освятити, адже собор, на нашу думку, будувався найперше як головний храм митрополічної резиденції.

Можна припустити, що Лаврентій Крщонович як ігумен Троїцько-Іллінського монастиря, за підтримки архієпископа Феодосія Углицького та гетьмана Івана Мазепи доклав чимало зусиль для того, щоб врешті-решт Троїцький собор був освячений у 1695 р., через два роки після смерті Лазаря Барановича. Гадаємо, що напис про цю подію в центральній бані собору належить саме Лаврентію Крщоновичу, де на східній стіні зазначено: «Въ рокъ надъ тысяча шестьсотъ семдесятъ девятый, априля въ последний день храм сей святъ зачатый. Семнадесятъ летъ здася, чемъ не успеваше, дело доброе скорбей многихъ требовавшѣ». На західній стороні: «Совершися в року 1695 при державе великодержавныхъ православныхъ монарховъ государей царей и великихъ князей Іоанна Алексеевича и Петра Алексеевича всея великия и малыя и белыя Россіи самодержцовъ въ патріаршество же великаго господина святейшаго Адриана патріарха московскаго всея Россіи, содержащу престоль архієскопіи черниговской ясне въ Богу преосвященному Феодосію Углицькому, коштомъ ясне вельможнаго его милости пана Іоанна Мазепы гетмана войскъ ихъ царскаго пресветлаго величества Запорожскаго, усерднымъ же тщаніємъ и трудолюбіємъ всечестнаго отца игумена Лаврентія Крещоновича»⁸⁴. Нижче цих написів – наступна: «Начат здатися коштомъ, ясне в Богу Преосвященнаго Лазаря Барановича ар.чер.нов., соверши же

⁸⁴ Цит. за: Гумилевский Филарет. Общий обзор епархии Черниговской. С. 10.

ся коштомъ вышереченнымъ». Як бачимо, у написі наголошено, що Троїцький собор «свершился ... усердным же тщаниемъ и трудолюбиемъ всечестнаго отца игумена Лаврентія Крещоновича». Привертає увагу повідомлення про те, що собор будувався сімнадцять років: «Семнадесятъ летъ здася, чьемъ не успеваше, дело доброе скорбей многихъ требовавши», тобто зазначалося про важкі обставини, які супроводжували спорудження храму.

На жаль, на сьогодні не збереглося документальних свідчень про більш детальну історію будівництва Троїцького собору. Свого часу було відомо про існування записок Лаврентія Крещоновича стосовно його спорудження. А Страдомський повідомляв про отця-економа чернігівського Архієрейського дому (так називався Троїцько-Іллінський монастир після закриття в кін. XVIII ст.) архимандрита Іларіона, який читав записки ігумена Крещоновича та справу про будівництво в Архієрейському домі соборної Троїцької Церкви⁸⁵. Лаврентій Крещонович скаржився на нестачу коштів на розбудову монастиря та собору: «Приїде бувало до мене один чи два вимагача, то я їм заплачу (наголос на останньому складі – О.Т.), а коли приїде третій або четвертий, то і заплачу (наголос на другому складі – О.Т.)»⁸⁶.

Будівництво Троїцького собору, яке розпочалося у 1679 р., імовірно, в основному було завершено в 1684–1685 рр. архієрейським коштом Лазаря Барановича. Проте опоряджувальні роботи собору затягнулися. У 1689 р. Лазар Баранович писав гетьману Івану Мазепі: «А тисячі давати, яких я і сам небагато маю й інші тепер на образи до церкви святої Трійці оферовати положити»⁸⁷, тобто у цей час собор уже оздоблювався іконами, можливо, споруджувався іконостас. Проте Лазар Баранович так і не дочекався остаточного завершення його освячення. Складається враження, що лише рішуча підтримка гетьмана Івана Мазепи, у тому числі й фінансова, а також активність ігумена Лаврентія Крещоновича забезпечили завершення будівництва Троїцького собору.

Увагу Івана Мазепи до Троїцько-Іллінського монастиря яскраво засвідчив той факт, що гетьман не лише своїм коштом завершив будівництво найбільшого в Чернігові храму, але й оздобив чудотворну ікону «Іллінська Богородиця» величезним срібним кіотом. Його висота сягала 3,5 м, а ширина – більше півтора метри, вага 32 кг. Шати прикрашали срібні карбовані пластини із зображеннями на теми життя Богородиці й гербом гетьмана Івана Мазепи з клейнодами. Вочевидь, у 1695 р., коли Троїцький собор освятили, чудотворну ікону «Іллінська Богородиця», прикрашену срібними шатами, перенесли з невеличкої Іллінської церкви до нового храму. На знак подяки гетьману Лаврентій Крещонович виготовив велику за розмірами гравюру-дедикацію «Кіот срібнокований» (168x98,5 см) з присвятою гетьману. Про це повідомляв літописець Самійло Величко 1695 р.: «Того таки року гетьман Мазепа, віддаючи хвалу Богу й Пресвятій Діві Богородиці за явлені йому добродійства, що підняли його від злиденного гноїща, звільнивши від тісних запорозьких кайданів (як про це писалося раніше), і посадили із земними князями, поставивши його гетьманом землі Малоросійської (оскільки всяка влада від Бога за апостольським словом), немалим коштом зробив срібнокований кіот пречистої Богоматері в Чернігівському Святотроїцькому Іллінському чудотворному монастирі. За це йому отець Лаврентій Крещонович, ігумен тодішньої обителі тієї Троїцької, воздаючи гетьману подяку, написав дедикацію»⁸⁸ (Іл. 5). Єдиний відомий примірник її зберігається в бібліотеці Польської академії наук м. Гданська. Дедикація (лат. *dedicatio*, від *dedico* – посвячую, присвята) складається із ілюстративної та текстової частин.

У верхній частині зображена чудотворна ікона «Троїцько-Іллінської Богородиці» в срібних шатах, яка обрамлена сімома овальними картушами з богородичними іконографічними сюжетами й увінчана композицією коронації Богородиці та самої ікони. Під зображенням ікони – герб гетьмана Івана Мазепи з клейнодами. У цілому гравюра дедикації відтворює композицію срібнокованого кіота ікони, хоча відрізняється своїми стильовими особливостями, манерою виконання, зокрема, складною формою барокових картушів навколо овальних сюжетних клейм, а також герба Мазепи, який увінчаний маскаронном. Окрім того, обабіч ікони в дедикації вигравіювані дві стулки із зображенням композиції Єсеєвого дерева, які, можна припустити, закривали кіот з іконою. У нижній частині – текст дедикації, обрамлений класичною архітектурною ордерною конструкцією, на підластах якої в нішах розміщені святі та на основі-базі в картуші – зображення взяття турецьких фортець. Під картушем – дата кириличними буквами: 1695 р. Дедикація має підпис Інокентія Щирського: «Inocentij Szczyrski Sculpsit» (Інокентій Щирський вирізав).

⁸⁵ Страдомский А.И. Лазарь Баранович, архиепископ черниговский и новгородсеверский. Журнал Министерства народного просвещения. Москва, 1852. № 7–8. С. 72.

⁸⁶ Там само.

⁸⁷ Письма Преосвященного Лазаря Барановича с примечаниями. С. 246.

⁸⁸ Величко С.В. Літопис. С. 506.

Іл. 5. Лаврентій Крщонович, Інокентій Щирський. Дедикація «Киот срібнокований», присвячена гетьману Івану Мазепі. 1695 р.

Текст дедикації «Киотъ среброкованный» підписав Лаврентій Крщонович: «Іеромонах Лаврентій Крщонович / Ігумен з усією братією Монастиря Святої Трійці Іллінського Чернігівського»⁸⁹. Він складається з прозової та віршованої частин, написаний польською мовою з домішками латинської та церковнослов'янської. У прозовій частині Лаврентій Крщонович висловлював подяку гетьману Івану Мазепі за срібнокований кіот для ікони «Іллінська Богородиця» та інші великі й значні дари Троїцько-Іллінському монастиреві. І хоча він принижував свій «убогий» твір, але наголошував, що завдяки таким паперам людство дізнається про подвиги «Троянських Енеїв, Грецьких Олександрів, Римських Лукуллів, Сціпіонів, Ганнібалів, Юліїв, Помпеїв»⁹⁰ та хрестоносців проти бусурман (у примітці детально описано всіх керманічів хрестових походів із посиланням на Мацея Стрийковського). Крщонович зазначав, що знати будуть і про святу велику відвагу гетьмана проти поганства, зокрема, про знищення чотирьох фортець (у 1695 р. українські війська на чолі з гетьманом Іваном Мазепою брали участь у взятті турецьких фортець у пониззі Дніпра). Далі Лаврентій Крщонович зупиняється на чотирьох чеснотах гетьмана, насамперед, мудрості, про що, зокрема, «свідчать монастирі і всі малоросійські святі місця, котрі ти прикрасив золотом і мурами, на які пішло багато коштів, і всілякою пишнотою»⁹¹. Свою присвяту він підписав: «Від трудів Лаврентія Крщоновича». У віршованій частині «О Мѣstownie starodawney Rusi» (Про мужність стародавньої Русі), яка дослівно взята із «Хроніки польської, литовської, жмудської та всієї Русі» Мацея Стрийковського, мова йшла про діяння русів ще від стародавніх часів, князя Володи-

мира, про славу Русі в боротьбі з різними народами. Наприкінці Крщонович закликав об'єднатися всім християнам проти турків: «Нехай град Єрусалим християнським стане»⁹².

Імовірно, таку величну та ошатно оформлену дедикацію гетьману Івану Мазепі «Киот срібнокований», котру було вигравіювано на 7 мідних дошках, видано в друкарні Троїцько-Іллінського монастиря, якою опікувався Лаврентій Крщонович. Він, вочевидь, був автором амбітного проекту, йому належить текстова частина дедикації. Дедикація має продуману урівноважену композицію, яка повинна була відобразити срібнокований кіот ікони «Іллінська Богородиця» й своїми розмірами та пишністю відповідати грандіозним дорогоцінним шатам, виготовленим коштом гетьмана. Для цієї справи, як і більше ніж на десять років раніше, коли створювся панегірик Барановичу, Лаврентій Крщонович запросив відомого гравера Інокентія Щирського. Дедикація гетьману Івану Мазепі свідчить про високий мистецький рівень, зрілість та професіоналізм авторів цього непересічного твору.

Як бачимо, 1695 р. був знаковим та результативним роком для Лаврентія Крщоновича, який підбивав підсумки своєї активної діяльності. Основною подією цього року було освячення Троїцького собору, практичними роботами щодо його будівництва та опорядження займався Лаврентій Крщонович як ігумен Троїцько-Іллінського монастиря, про що він і засвідчив у написі центрального купола собору. Вочевидь, під орудою Лаврентія Крщоновича виготовлені величезні срібні шати на чудотворну ікону «Іллінська Богородиця» на кошти гетьмана Івана Мазепи, мабуть, найбільші з усіх відомих у Гетьманщині. На

⁸⁹ Дедикація Лаврентія Крщоновича «Киот срібнокований» / Підготовка до друку, коментар та переклад із польської та латинської мов Юрія Мицика та Ольги Циганок. *Сіверянський літопис*. 2017. № 3. С. 118.

⁹⁰ Там само. С. 114.

⁹¹ Там само. С. 115.

⁹² Там само. С. 118.

завершення, у цьому ж році отець Лаврентій написав та видрукував неординарну, велику за розмірами, гравюру-дедикацію, «воздаючи гетьману подяку».

Гадаємо, що така активність Лаврентія Крщоновича була не випадковою. Чернігівський архієпископ Феодосій Углицький, вочевидь, уже хворів і невдовзі, на початку 1696 р., у лютому, помер. Лаврентій Крщонович виношував амбітні плани стати чернігівським архієпископом. Про це свідчить його лист до гетьмана Івана Мазепи від 16 листопада 1696 р. перед виборами нового архієпископа, про який вже згадувалося вище. У листі ігумен – «значна й учена персона», як його охарактеризував Самійло Величко, писав, що він «не мислив ніколи про вакансію Чернігівської архієпископії», але «багато хто із поважних осіб, як з Малої Росії, так із-за кордону, духовні, так і мирські, з яких тільки двох знаменитіших посилаю листи вашій вельможності, писані від них до мене, побудили до того своєю зичливістю і не перестають побуджувати. Отож я зважився штовхнути у двері милостивої ласки вашої вельможності, милостивого мого добродія, і, упадаючи до високоповажних стіп вашої вельможності, покірно просити: не зволь відкинути, ваша вельможність, од своєї патронської та добродійної ласки й мене, найнижчого підніжка свого, який безперервно дбає про панську вашої вельможності ласку»⁹³. Як бачимо, Крщонович заручився підтримкою знатних осіб (але яких, невідомо), чії листи він надіслав гетьману. Далі Лаврентій Крщонович наводить, на його думку, вагомі аргументи, які б могли бути підставою для висвячення його в архієрейський сан: він більше ніж двадцять років перебував на службі в чернігівських архієреїв, прислужувався царям, їх воєначальникам, чернігівським полковникам, прислужувався Церкві Христовій, друкарні не лише нашій, але й великоросійській. Згадав він і про конклюдії та афікції, тобто різного роду друковані панегірики, тези, присвячені багатьом особам, – жанри, яких до того в Малій Росії не було і які з'явилися його власними стараннями та починаннями. Лаврентій Крщонович зазначав, що хоча він «у школах не навчав», але міг би й хотів, проте чернігівський архієрей силою примушував з послуху до свого діла, що, як він розумів, стоїть вище шкільного навчання⁹⁴. Деякі дослідники з цього роблять висновок, що Крщонович у школах не вчився, а отримав освіту самотужки⁹⁵, але, вочевидь, тут мова йшла про його наміри займатися викладацькою роботою. Педагогічна діяльність була важливою ланкою в духовній кар'єрі того часу. Приймавши чернечий сан і прочитавши курси від нижчих до вищих, викладач висвячувався на ігумена чи ахрімандрита монастиря, або отримував якусь іншу важливу посаду. Відомо, що Лазар Баранович після ректорства в Києво-Могилянській колегії був висвячений на Чернігівського і Новгород-Сіверського єпископа. Діяльність та творчість Лаврентія Крщоновича свідчить, що він навчався у вищих школах, про що зазначалося вище. Наостанок Крщонович писав, що «нехай ніхто тут у цій ієрархії, і трохи своїх трудов не поклавши, а заслуживши їх десь в іншому місці на ласку та славу собі, наших, хоч і малих, заслуг не загібає як квочка, і нехай нас не випихає на вічне порутання»⁹⁶. Тут Лаврентій Крщонович натякав на Іоана Максимовича, якого у 1695 р. Феодосій Углицький висвятив на архімандрита Єлецького монастиря, маючи на увазі, що той успадкує після нього чернігівську кафедру.

Вочевидь, маючи намір стати чернігівським архієпископом, Лаврентій Крщонович продовжував енергійну діяльність і в квітні 1696 р. у чернігівській друкарні знову виходить книга «Руно орошенное» у двох варіантах: з присвятою гетьману Івану Мазепі та царю Петру I, остання з підписом Лаврентія Крщоновича. У книзі розміщено герб Мазепи, вірші на його герб та присвята гетьману. У ній висловлювалася подяка за добудову «немалым іждевением каменной церкви Троицы» та пожертву дорогоцінного кіоту. Серед чудес згадано розлогий опис із цікавими побутовими деталями хвороби та зцілення від чудотворного образу «Троїцько-Іллінської Богородиці» генерального обозного Василя Дуніна-Борковського, яке сталося у 1687 р. (варіант I, але не в усіх примірниках). Опис вирізняється тогочасною літературною українською мовою, на відміну від іншого тексту, писаного церковнослов'янською. У варіанті II цього видання ці деталі опущені, зате додані відомості про щедрі дари В. Дуніна-Борковського⁹⁷. Відомо, що обозний пожертвував золотий вінець з каменями для чудотворної ікони⁹⁸. Цим прикладом Лаврентій Крщонович, вочевидь, хотів привернути увагу на зцілення поважного мецената та віддячити йому за надані пожертви.

Про те, що видання призначалося важливим персонам, свідчить гарно оздоблений титул: назва та вихідні дані, зокрема, що «Руно орошенное» «подано игуменствующему в

⁹³ Цит. за: Величко С.В. Літопис. С. 536.

⁹⁴ Там само. С. 537.

⁹⁵ Дедикація Лаврентія Крщоновича «Кіот срібнокований». С. 111.

⁹⁶ Там само.

⁹⁷ Гусева А.А., Полонская И.М. Украинские книги кирилловской печати XVI–XVIII вв. С. 31.

⁹⁸ Гумилевский Филарет. Общий обзор епархии Черниговской. С. 35.

той святої обителі всесестному отцу игумену Лаврентію Крцоновичу», обрамлені широким чотирилистком. Обабіч – п'ять овальних картушів із богородичними сюжетами. Книга ілюстрована трьома гравюрами: із зображенням традиційної вже ікони «Троїцько-Іллінська Богородиця» та двома оригінальними гравюрами: Богородиці з крилами, яка покриває людей покровом та Покровом Богородиці з омофором із цифрами, переданими кирилическими буквами. Ці дві гравюри-мідьорити були великого формату, вклеювалися в книгу й могли поширюватися як окремі гравюри. Вони зустрічаються не в усіх виданнях⁹⁹. Як бачимо, книга «Руно орошенное» 1696 р. з присвятами Івану Мазепі та царю, ілюстрована цікавими гравюрами, вочевидь, була виданням, яке призначалося для піднесення цим персонам.

Серед гравюр книги «Руно орошенное» 1696 р. привертає увагу гравюра із зображенням Покрови Богородиці із сонячним годинником. Автор книги Дмитрій Туптало повідомляв, що на південній стіні Іллінської церкви був написаний образ Покрови Богородиці із сонячним годинником: «Нетокмо же чтением, но и взиранием на ея Пречистый образ такоже де и поклонением да будет прочитаемая и хвалимая Препоблагословенная Дѣва Богородица, сего ради положена естъ здѣ, икона Пречистаго покрова ея з честным омофором, на нем же изображены суть часы, наукою математицкою розмѣренни з вѣршами надписаними. Сей образ написан естъ прекрасно на стѣнѣ Церковной Святого Пророка Илии от вѣн зрящюй напоуден, величеством в долготу лактей пяти, яко нетокмо близ приходящий, но и оподаля лугом (тамо бо путь великий в Чернѣгов обрѣтаеся) мимоходящій поклоняются Пречистому ея образу»¹⁰⁰. Який конкретно вигляд мав годинник розміром приблизно 2,5 м на південній стіні Іллінської церкви, на нашу думку, ілюструє гравюра з книги «Руно орошенное» 1696 р.¹⁰¹ (Іл. 6). На ній зображено Богородицю на повний зріст, яка стоїть на півмісяці, внизу – обрамлення з клубчастих хмар. Богородиця увінчана короною, вона тримає широко розгорнутого плаща із застібною-брошкою на грудях, яким, зазвичай, покриває й бере під захист вірних (на гравюрі вони відсутні). Тут поєднані сюжети Покрови Богородиці, причому у західноєвропейському варіанті (тип *Misericordia*), та Апокаліптичної Жони (західноєвропейський тип Богородиці Непорочне Зачаття – Богородиця стоїть на півмісяці). У середній частині півколом зображено омофор, звивисті кінці якого закінчуються китицями. На омофорі зображені цифри, позначені кирилическими буквами: у центрі БІ (12), далі – праворуч – АІ (11), І (10), Θ (9), И (8), З (7), S (6), ліворуч – А (1), Б (2), Г (3)... Над головою Богородиці вигравіюваний гномон – вертикальний стрижень, який проєктує тінь на цей своєрідний циферблат. У лівому кутку – сонячний напівдиск у вигляді людського обличчя з променями, над гравюрою вірші, присвячені годиннику. Це досить оригінальне зображення сонячного годинника в поєднанні з величним образом Покрови Богородиці було влаштовано на південній стіні Іллінської церкви не випадково, оскільки саме тут, під горою, де стоїть церква, пролягала дорога до Чернігова, і багато людей, які проходили повз, могли бачити образ Богородиці з годинником. Він, певно, привертав увагу й справляв враження на людей, виконуючи певною мірою й пропагандиску роль для збільшення припливу до Троїцько-Іллінського монастиря, де була чудотворна ікона «Троїцько-Іллінська Богородиця», прочан.

Безсумнівно, що до появи сонячного годинника із зображенням Покрови Богородиці на південній стіні Іллінської церкви був причетний

Іл. 6. Покров Пресвятої Богородиці у вигляді сонячного годинника з книги «Руно орошенное». Гравюра. 1696 р.

⁹⁹ Гумилевский Филарет. Общий обзор епархии Черниговской. С. 224.

¹⁰⁰ Руно орошенное / Підготовка тексту, передмова та коментарі О. Тарасенка. Сіверянський літопис. 2009. № 4. С. 166.

¹⁰¹ Каменева Т.М. Черниговская типография, ее деятельность и издания... С. 275.

Лаврентій Крщонович, зокрема, йому міг належати задум цього годинника, він давав дозвіл та керував роботами по його створенню як ігумен Троїцько-Іллінського монастиря. У цей час із ним тісно співпрацював Інокентій Щирський, який також міг бути причетним до появи цього оригінального твору. Хоча зображення Покрови Богородиці із сонячними годинником не збереглося, факт його створення свідчить про те, що в Чернігові за ігуменства Лаврентія Крщоновича з'явилися неординарні твори, позначені європейськими впливами.

Проте, незважаючи на всі старання, Лаврентій Крщонович не був обраний чернігівським архієпископом під час елекції, яка відбулася 24 листопада 1696 р. На виборах представники від гетьмана Івана Мазепи: генеральний обозний Василь Дунін-Борковський, чернігівський полковник Яків Лизогуб, генеральний бунчужний Іван Скоропадський, чернігівський вїйт «зволили видати вотум» за архімандрита Єлецького монастиря Іоана Максимовича. Представники київського митрополита Варлаама Ясинського – на архімандрита новгород-сіверського Спасо-Преображенського монастиря Михайла Лежайського, а якщо він відмовиться за слабкістю здоров'я, то – на Іоана Максимовича, кафедральні отці, ігумени, прототопи також – на Іоана Максимовича. Останній «дає вотум» на новгород-сіверського архімандрита Михайла Лежайського. Лаврентій Крщонович, певно, розуміючи, що він не буде обраний чернігівським архієпископом, «через поганий стан теперішнього здоров'я» вислав своїх представників, тобто особисто не був присутній, «дає вотум»¹⁰² на Іоана Максимовича. І далі Самійло Величко зазначав: «А що на тій елекції згаданого отця Крщоновича бажання було зневажено, через те в Свято-Троїцькому Іллінському Чернігівському монастирі було влаштовано, щоб задовольнити його архімандрію, і він, Крщонович, був перший архімандрит тієї обителі»¹⁰³.

У рапорті тимчасового управителя Троїцько-Іллінського монастиря Германа Прохоровича від 16 листопада 1759 р., який був одночасно й ігуменом Михайлівського Переяславського монастиря, наводиться зміст жалуваної грамоти царя Петра I від 2 березня 1697 р. стосовно надання Троїцько-Іллінському монастирю статусу архімандрії. Філарет Гумілевський вказував, що грамота Лаврентію Крщоновичу була від 22 березня 1697 р., надана також грамота гетьману Івану Мазепі від 29 березня 1697 р., але ці грамоти у XIX ст., за Гумілевського, уже були в монастирі відсутні¹⁰⁴. У грамоті Петра I зазначалося, що 24 січня 1697 р. гетьман Іван Степанович Мазепа звернувся до царя з чолобитною Лаврентія Крщоновича з братією монастиря про те, щоб бути в Троїцько-Іллінському монастирі архімандрії. У ній повідомлялося, що Лаврентій їздив у цій справі до Москви з проханням до царя. Обґрунтовуючи право на архімандрію, зазначалося, що Троїцький монастир віддавна створювався працею прп. Антонія Печерського, що в ньому несли послух багато преподобних отців, про що свідчать залізні пояси та схими й печерні затвори, а також мощі тих отців. Вказано було також і на образ Пресвятої Богородиці з різними чудами, через який славилася обитель та велика кількість ченців в ній проживала. Право на архімандрію Троїцького монастиря підкріплювалося посиленнями на давні часи, коли Антоній створив монастир, то архієреї малоросійської країни хотіли вшанувати його архімандрію, але військові негаразди цього не допустили. Зазначалося також, що польським королем Владиславом (у 1618–1648 рр. Чернігово-Сіверщина перебувала у складі Речі Посполитої) була надана монастирю жалувана грамота, проте вона втрачена. На останок, як ще один аргумент на користь надання Троїцько-Іллінському монастирю архімандрії, вказувалося на діяльність тут друкарні для народної користі¹⁰⁵.

Лаврентій Крщонович прибув до Москви 4 січня 1697 р. Із ним приїхали соборний ієромонах і справщик «печатный» Стефан, монах Євгеній (Євтіхій), Михайло Керновський (Куновський), майстер «резных» дошок мідних, якими друкують конклюдії¹⁰⁶. (Михайло Карновський надалі працював у Москві, ілюстрував «Арифметику» Л. Магницького та вперше в Росії гравіював тези)¹⁰⁷. Із собою Крщонович привіз п'ять примірників книги «Руно орошенное», мабуть, 1696 р., про яку йшлося вище, а також «три печатных листа (на обьяри и александрійской бумаге)» з приводу Азовської перемоги¹⁰⁸. Царю була піднесена ікона «Троїцько-Іллінської Богородиці», присвячена перемозі під Азовом у 1696 р. На полях зображення ікони «Троїцько-Іллінська Богородиця» обрамлене сімома алегоричними сюжетами з відповідними підписами у картушах під ними. У нижній правій частині – план Азова та азовської фортеці, у лівому куті – зображення Троїцького собору

¹⁰² Каменева Т.М. Черниговская типография, ее деятельность и издания... С. 275.

¹⁰³ Там само. С. 539.

¹⁰⁴ Гумилевский Филарет. Общий обзор епархии Черниговской. С. 86.

¹⁰⁵ ДАЧО. Ф. 679. Оп 1. Спр. 777. Арк. 112 зв.–113.

¹⁰⁶ Харлампович К.В. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь. С. 237.

¹⁰⁷ Степовик Д.В. Олександр Тарасевич... С. 116–18.

¹⁰⁸ Там само. С. 453.

з процесією на чолі з патріархом Адріаном. Під ним вітання, підписане Лаврентієм Крщоновичем. Через підпис на іконі її авторство приписують Лаврентію Крщоновичу. Імовірно, що текст вітальної промови, задум композиції ікони могли належати Крщоновичу, а саму ікону, вірогідно, писав професійний іконописець.

Вочевидь, на знак подяки за надане архимандритство, у 1697 р. виходить п'яте видання книги «Руно орошенное» з присвятою гетьману Івану Мазепі. Воно було приурочене наданню Ларентію Крщоновичу «архимандриту суццю первому в той Святой и Чудотворной обители всечестному отцу ЛАВРЕНТИЮ КРЩОНОВИЧУ в лѣто от созданія міра 7205, от воплощенія же Бога Слова 1697», а Троїцько-Іллінському монастирю – статусу архимандрії¹⁰⁹. Видання «Руна орошеного» 1697 р. було практично передруком книжки «Руно орошенное» 1696 р., але без оригінальних гравюр, які були у виданні 1696 р. У книзі «Руно орошенное» 1697 р. знову наводиться присвята гетьману Івану Мазепі, але вона розміщена в кінці книжки й також без підпису. Автором її, імовірно, був Лаврентій Крщонович. У присвяті, як і у виданні 1696 р., висловлювалася подяка гетьману за те, що той «воздаль еси оубугой обители нашей: оукрашая драгоценным киотом чудотворную икону Пресвятыя Богородицы, dokonчивая немалымъ иждевениемъ прекрасную каменную церковь Троицы Живоначалнія»¹¹⁰. Згідно з традиціями та правилами панегіриків порівнювати персону, яку возвеличують, з античними та біблійними персонажами, Мазепа уподібнений відважному ізраїльському вождю Гедеону, котрий, за біблійним переказом, використав руно, на яке випала роса як Боже знамення (руно орошення – прообраз Благівіщення). Панегіричну промову гетьману Івану Мазепі з книги «Руно орошенное» 1697 р. проаналізував О. Тарасенко¹¹¹.

У виданнях «Руно орошенное» 1696 та 1697 рр. вперше з'являється водяний знак на папері у вигляді церкви, схожої на Троїцький собор Троїцько-Іллінського монастиря¹¹². Це може бути свідченням того, що у цей час, імовірно, стараннями Лаврентія Крщоновича та «благоволенієм» гетьмана Івана Мазепи було влаштовано папірню для монастирської друкарні. У книзі «Зерцало от Писанія Божественного» 1705 р. вказувалося на папірню, гетьманом «построенную», і що на папері були зображені герб Івана Мазепи та свв. Борис і Гліб¹¹³. Відомо про діяльність папірні в Білиці Ямпільської сотні Ніжинського полку (діяла в 1689–1781 рр.), яка випускала папір для потреб друкарні¹¹⁴.

Цього само року Лаврентій Крщонович видав ще один «Молитвослов триакафістний», за складом аналогічний «Молитвослову» 1691 р. з присвятою гетьману Івану Мазепі. «Молитвослов триакафістний» 1697 р. був присвячений племіннику Мазепи Івану Обидовському. Вочевидь, випущений з нагоди його одруження з дочкою Василя Кочубея Ганною, яке відбулося у січні 1698 р. Присвятю прозою та віршами, імовірно, написав Лаврентій Крщонович. У відповідності до панегіричних вимог у ній розкривається символічне значення елементів герба Обидовських: трьох каменів та орла, їх зв'язок із чеснотами Івана Обидовського. Детальний аналіз присвяти зробила К. Борисенко¹¹⁵. Видання проілюстроване гравюрами-мідьоритами: титул із зображенням Троїцького собору, герба Обидовських, Св. Трійці, св. Варвари. Їх описав А. Адруг¹¹⁶. На одній із гравюр деякі дослідники вгледіли літери «IS», які можна розшифрувати як Іван Щирський чи Іван Стрельбицький, останній – гравер зі Львівщини, котрий у Чернігові міг також ілюструвати книги Іоана Максимовича.

Гадаємо, не без відома Лаврентія Крщоновича цього ж 1697 р. у друкарні Троїцько-Іллінського монастиря вийшов ще один панегірик із присвятою та віршами на герб гетьмана Івана Мазепи «Виноград домовитом благим насажденный, в нем же наследник веков всех бысть убиенный» Самійла Мокрієвича. Його зміст складала короткі віршовані виклади Старого та Нового Завіту, молитви, місяцеслов. Самійло Мокрієвич, син колишнього генерального писаря Карпа Мокрієвича, учасник Чигиринських і Кримських походів, чернігівський сотник, у 1687 р. отримав універсал від гетьмана Івана Мазепи на с. Листвен Білоуської сотні, у 1704 р. на Роипкую (?) слободку (слободка Мокрієвича (?)) та млини¹¹⁷.

¹⁰⁹ Руно орошенное. Чернігів: Друкарня Троїцько-Іллінського монастиря, 1697. Титул.

¹¹⁰ Там само. Панегірична промова гетьману Івану Мазепі. Арк. 109 зв.–111.

¹¹¹ Тарасенко О. Образ гетьмана Івана Мазепи у панегірику з твору «Руно орошенное». *Сіверянський літопис*. 2009. № 6. С. 80–82.

¹¹² Каменева Т.М. Черниговская типография, ее деятельность и издания... С. 276.

¹¹³ Зерцало от писанія Божественного. Чернігів: Друкарня Троїцько-Іллінського монастиря, 1705. Арк. 6 зв.

¹¹⁴ Мацюк О.Я. Папір та філіграні на українських землях (XVI – початок XX ст.). Київ: Наукова думка, 1974. С. 25.

¹¹⁵ Борисенко К.Г. Творчість Лаврентія Крщоновича в контексті українського бароко. С. 51–58.

¹¹⁶ Адруг А. Чернігівське видання «Молитвослова триакафісного» 1697 р.: бароковий синтез слова і графіки. *Сіверянський літопис*. 2016. № 3. С. 27–32.

¹¹⁷ Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. Киев: Тип-я С.В. Кульженко, 1912. Т. III. С. 573.

У першому виданні «Службника», який вийшов у друкарні Троїцько-Іллінського монастиря 1697 р. «тщаніємъ всечестнаго отца Лаврентія Крщоновича архимандрита тоей святой чудотворной обители», зазначалося, що «того ж де року архимандрия в сем монастыре учинена»¹¹⁸. Впадає в око, що видання супроводжуються написом, у який рік архимандритства Троїцького монастиря надрукована книга. Наприклад, у книзі «Руно орошеное» 1702 р. вказувалося, що вона вийшла: «тщаніємъ всечестнаго отца Лаврентія Крщоновича первого архимандриты Троицкого Черниговского. Шестого же року от учиненной архимандрии той святой и чудотворной обители по повелению и милости великодержавного благочестивейшего государя царя и великого князя Петра Алексеевича»¹¹⁹. Тим само Лаврентій Крщонович наголошував на важливості та значимості надання високого титулу архимандрії Троїцько-Іллінському монастиреві.

Можна припустити, що коли Лаврентій Крщонович був у Москві, він міг звертатися за підтримкою до впливових можновладців, зокрема, до Бориса Голіцина, наставника царя Петра I, який мав великий вплив на внутрішні справи країни. Борис Голіцин знав латинську мову й був прихильником західної культури, запрошував польських вчителів для навчання своїх синів. Існує думка, що Лаврентій Крщонович наприкінці 1680-х рр., можливо тоді, коли деякий час ігуменом Троїцько-Іллінського монастиря був Каліст Меновський, міг навчати синів Бориса Голіцина. Проте С. Маслов вважав, що, найвірогідніше, Лаврентій Крщонович, перебуваючи в Москві на початку 1697 р., віддячив Борису Голіцину як благодійнику за підтримку друкованим підручником риторики для його синів Василя та Сергія¹²⁰ (Іл. 7). Риторика «Ilias oratoria» латинською мовою, як переконливо довів С. Маслов, була надрукована 1698 р. у друкарні Троїцько-Іллінського монастиря (вона не

Іл. 7. Інокентій Щирський (?). Титул риторики «Ilias oratoria». 1698 р.

¹¹⁸ Службник. Чернігів: Друкарня Троїцько-Іллінського монастиря, 1697. Титул.

¹¹⁹ Руно орошеное. Чернігів: Друкарня Троїцько-Іллінського монастиря. 1702. Титул.

¹²⁰ Маслов С.І. «Ilias oratoria» Лаврентія Крщоновича... С. 712.

мала вихідних даних, окрім дати 1698 р.). Підручник містить присвяту Василю та Сергію Голіциним з підписом «Laurentius Krzczonowicz A: T: Cz:» (Arhimadrita Triadis Czernihivinsis), а отже, робить висновок С. Маслов, «Ilias oratoria» написав Крщонович¹²¹. Дослідник описав зміст підручника (теоретичну частину й практичну, в останній наведено як приклади здобуття Азова) і вказав на три гравюри, якими оформлений підручник, зокрема титул, де зображені постаті двох молодиків, вочевидь, синів Голіцина. У нижній частині гравюри – ледь помітний підпис гравера: IS, що вказує чи то на Івана Стрельбицького, чи то на Інокентія Щирського¹²². Дослідник зауважував, що «Ilias oratoria» була першим друкованим підручником риторики у XVII ст., які до того існували в рукописному вигляді. Цей підручник розширив уявлення про «письменницькі досягнення Крщоновича» й С. Маслов тепер уже не погоджувався із твердженнями, які існували до цього, а саме, що значення Крщоновича для освіти «було лише видавниче», а не «письменницьке»¹²³. Треба однак зауважити, що підручник видано 1698 р., коли Лаврентій Крщонович був уже архімандритом Троїцько-Іллінського монастиря, тобто мав інший, вищий статус. До того ж, як зазначав сам Крщонович, він не викладав у навчальних закладах. Виходить, що він спеціально підготував цей курс риторики, щоб у такий спосіб віддячити впливовому вельможі, або ж скористався старими конспектами, коли навчався в колегії чи академії, доповнивши актуальними прикладами.

У наступному, 1699 р., у монастирській друкарні вийшов ще один панегірик гетьману Івану Мазепі «Theatrum perennis gloriae Joanni Mazera» Петра Армашенка, вочевидь, випускника Києво-Могилянської колегії. Панегірик написаний латинською мовою прозою та віршами¹²⁴.

Остання відома на сьогодні книга з присвятою гетьману Івану Мазепі від Лаврентія Крщоновича – «Полуустав» – була надрукована у 1703 р. Це невеличка книжечка у 12 частину аркуша, яка містить часослов, канони, правила до причастя, місяцеслов. На зворотньому аркуші титулу зображений герб гетьмана. Далі – присвята Івану Мазепі: «Ясне Велможному Его Милости Пану Іоанну Мазеле войск запорожскихъ, обоихъ сторон Дняпра Гетманове, первому в Малой России славнаго чина Первозваннаго Святого Апостола Андрея Кавалерове, усердственному хвали Божія расширителеве, обителей святых и храмовъ Божіихъ всеусердному фундаторове нашему вельце милостивому Пану Ктиторове и добродееве, Мирного здравія, мирного долгоденствія, мирного благополучія, Благословенія Божія, и благословенія от Преблагословенной Девы Богородицы въ чудотворной своей иконе въ обители нашей Троецкой Черниговской славимой и спасенія вечногo получити оусердствуемъ.

Се уже третицею из обители наша Троецкія Черниговскія, Молитвенная сія книжица подъ высокоповажнѣмъ именемъ велможности Вашой въ типографіи нашей изображенная приноситься Велможности Вашой нашому вельце милостивому Пану: Ктиторове Патронове и милостивому добродееви, во всемирное благодарствіе, не тройственнаго, но неищетнаго обители нашей от велможности Вашой оучиненнаго добродееянія. Умолкнемъ мы зде ради, малая сея книжицы, неищетнія от всецедрой Велможности Вашей десниці обителимъ святымъ и церквамъ Божиимъ, не токмо въ Малой Россіи, но и въ посторонныхъ панствахъ оучиненія благодворенія нашу токмо обитель святую Черниговскую воспомянимъ, въ которой отъ тысящъ своя злата и сребра кіотъ многоценно среброкованный рясны Златыми испещренний, во оукрашеніе святія и всепречудныя чудодейственныя иконы Богородичныя, во удивленіе же приходящаго от различныхъ странъ для поклоненія и для исцеленія народа, чудотворному тому образу соделати повелель еси, и церковь преукрашенну Троицы Живоначальной каменнымъ зданіемъ совершил еси. И чего более? Яко твоимъ всеусерднѣмъ и всемоцнымъ тщаніемъ и теплымъ у Его Царского Пресветлого Величества Все Российского монархи Петра Алексеевича ходотайствомъ Архімандрію з игуменства учинил еси; и сего ради ветхости и той святія обители Илинская, по Печерской обители второй княземъ Святославомъ Ярославичомъ, иже и Печерскую церковь созда; создано: и де же преподобный Антоній Печерскій живяше, и пещери ископа, и многихъ отцовъ греческихъ и малоросійскихъ собра, и ради чудодейственныя всепреславныя славнейшой воистинну серафимъ иконы Преблагословенной Девы Богородицы, и ради типографіи в той же святой обители обретающоуся, Царскими грамотами, святія памяти Царя Федора Алексеевича, Царя Иоанна Алексеевича, и ныне щасливѣ намъ Царствующаго Великого Государя Царя и Великого Князя Петра Алексеевича, в той святой

¹²¹ Маслов С.І. «Ilias oratoria» Лаврентія Крщоновича... С. 707.

¹²² Там само. С. 699.

¹²³ Там само. С. 709.

¹²⁴ Армашенко Петро. Театр вічної слави / Переклад з латинської і коментарі Ольги Циганок за редакцією Валерія Шевчука. Сіверянський літопис. 2009. № 6. С. 89–113.

обителі оутвержденной, и гетманскими, славной памяти Иоанна Самуйловича, а теперь Велможности Вашей щасливе намъ господствующаго высокоповажными оуниверсалами оукрепленной.

Прійми жъ с книжицею сію и оусердіе наше, им же Велможности Вашей и временного долголетного съ полезнымъ благополучіемъ Господствования и вечнаго съ Богомъ вне-скончаемой жизни, съ воспріятіемъ свытыхъ мзды пребыванія желателствуемъ. Велможности Вашей нашого вельци милостивого Пана Патрона Ктитора и премилостивейшаго добродєя нижайшіи рабы всехъ благъ желающіи всегдашній Богомольцы. Лаврентій Крщонович Архимандрить съ всею во Христе братією монастира Троецкого Черниговского»¹²⁵.

Лаврентій Крщонович дякував гетьманові Івану Мазепі за будівництво та оздоблення Троїцького собору, срібнокованого кіоту для чудотворної ікони «Троїцько-Іллінська Богородиця», надання монастирю архимандритства та грамот і універсалів на утвердження монастирської друкарні. Вочевидь, це третє видання «Полуустава» з присвятою Івану Мазепі було здійснене як подяка за універсал гетьмана від 9 серпня 1702 р. на друкарню, «чтобъ оной типографіи бытъ въ Троицкомъ монастыре»¹²⁶. Книга «Полуустав» оздоблена 14 гравюрами Никона Фігурського на дереві, які вирізняються соковитими глибокими штрихами та різноманітними побутовими деталями.

За Лаврентія Крщоновича продовжували записувати випадки чудесних зцілень, які отримували від чудотворної ікони «Троїцько-Іллінської Богородиці», та оприлюднювати не лише в книзі «Руно орошенное», але і в інших виданнях.

Так, у другому виданні «Псалтиря» 1698 р. описуються три чуда Богородиці, які відбулися в той час: «Егда от праси типографския исходаше сия Псалтирь»¹²⁷.

У книзі «Полуустав» 1703 р. наводяться п'ять чудес «во время егда от праси типографския исходаше Полуустав сей»¹²⁸. Серед них три приклади зцілень «бесноватыхъ» жителів Чернігова. Четверте чудо було пов'язане з генеральним обозним Василем Дуніним-Борковським, яке трапилося перед цим: «Василій Борковский обозный Его Царского Пресветлого Величества запорозкого енералный, даже до старости своя неимеяше детей; моля же ся Пресвятой Богородици со всеусердіемъ во всякую субботу приходяще на Акафист, и даде ему Богъ двохъ сыновъ, за сіе сугубое да от Бога даяніе благодарствую, даде пред чудотворную икону Пресвятыя Богородици два светилники сребряни, и две хоругви дражайшіи з начертаніемъ Ангелов отротат своихъ святого Архистратига Михаила, святого апостола Андрєя Первозванного»¹²⁹. Лаврентій Крщонович, імовірно, у такий спосіб вирішив пом'янути генерального обозного Василя Дуніна-Борковського, який перед цим помер у березні 1702 р., навівши повчальну розповідь про зцілення від бездітності обозного завдяки зверненню до чудотворної ікони «Троїцько-Іллінська Богородиця». При цьому зазначено дари до ікони Василя Дуніна-Борковського: два срібні свічки та дві корогви із цікавим зображенням на них дітей обозного у вигляді двох ангелів та тезоіменитих його дітям Михайлу й Андрію небесних патронів архистратига Михаїла та апостола Андрія Первозванного. До речі, у відомій епітафії Василя Дуніна-Борковського теж зазначалося, що йому «Двох сынов в старости даде»¹³⁰.

Зовсім іншу мету переслідував приклад, наведений у п'ятому чуді: «Ивань Быховець хитростію своею и насиліемъ отнял млынъ отъ обители Святой Троецкой, и в тое самое время око ему вылезло; и ругахуся ему люде, во первыхъ Панъ обозный енералный Василій Борковскій, и инныма мовячи то тебе Пресвятая Богородица за млынъ метячися оучинила»¹³¹. Найімовірніше, йдеться про Івана Биховця, військового кацеляриста, котрий виконував дипломатичні доручення гетьмана Івана Мазепи¹³². Як бачимо, архимандрит Лаврентій Крщонович не забарився з відповіддю і, посилаючись на Василя Дуніна-Борковського, який на той час уже помер, вказав, що за цей вчинок Іван Биховець був покараний Пресвятою Богородицею.

У наступному 1704 р. Лаврентій Крщонович помер. Прикметно, що в 1705 р., на другий рік після смерті Крщоновича, у друкарні Троїцько-Іллінського монастиря почалося активне видання книжок, які були створені під орудою чернігівського архієпископа Іоана

¹²⁵ Полуустав. Чернігів: Друкарня Троїцько-Іллінського монастиря, 1703. Присвята. Арк. 1–6.

¹²⁶ Цит. за: Гумилевскій Филарет. Общій обзор епархии Черниговской. С. 86.

¹²⁷ Цит. за: Каменева Т.М. Черниговская типография, ее деятельность и издания... С. 279.

¹²⁸ Полуустав. Арк. 7.

¹²⁹ Там само. Арк. 8.

¹³⁰ Модзалевскій В.Л. Очерки искусства Старой Украины. Чернигов / Підготовка до друку і передмова О.Б. Коваленка. *Чернігівська старовина*: 36. наук. праць, присвяч. 1300-річчю Чернігова. Чернігів: Сіверянська думка, 1992. С. 141.

¹³¹ Там само.

¹³² Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2004. С. 156–157.

Максимовича, або ним самим. Здається, що поки друкарнею завідував Лаврентій Крщонович, Максимович не квапився з виданням своїх творів чи книжок представників свого оточення, хоча книжки тоді виходили за благословінням архієрея.

Можливо, це був збіг обставин, але причина, ймовірно, була і в тому, що Іоан Максимович не міг не зважати на те, що свого часу Лаврентій Крщонович був його конкурентом на чернігівську кафедру й через амбітність Крщоновича архієпископ, вочевидь, не бажав із ним займатися видавництвом своїх книжок.

Тож після смерті Лаврентія Крщоновича закінчувався певний період у діяльності друкарні Троїцько-Іллінського монастиря, у розбудові цієї чернігівської чернечої обителі, для якої Лаврентій Крщонович добився статусу архімандрії.

Лаврентій Крщонович 30 років працював у Чернігові, прибувши у чернігівську кафедру до впливового архієпископа Лазаря Барановича, тут він прийняв чернецтво й поступово робив духовну кар'єру. Маючи амбітні плани, Крщонович зумів їх реалізувати, вдало поєднавши теоретичні літературні знання, здобуті під час навчання у вищих школах, із прикладними навичками гравіювання та друкарської справи. Це дозволило йому як керівникові монастирської друкарні досить успішно продовжити її діяльність, внести свої корективи до репертуару видавництва, використовуючи книжки як інструмент для досягнення своєї мети. Лаврентій Крщонович займався практичними роботами щодо розбудови Троїцько-Іллінського монастиря та Троїцького собору – головного монастирського храму, імовірно, за задумом Барановича, майбутньої митрополичої резиденції. Лаврентій Крщонович, певно, розумів, що без підтримки гетьмана впоратися з таким завданням, яке вимагало чималих коштів, буде важко й практично неможливо. Лазар Баранович не мав достатньої підтримки ні від гетьмана Івана Самойловича, з яким конфліктував, ні, вочевидь, від гетьмана Івана Мазепи, який віддавав перевагу учневі Барановича Варлааму Ясинському під час виборів київського митрополита в 1690 р. Проте, все ж була надія на підтримку новообраного гетьмана. У чернігівській друкарні побачила світ перша книга з друкованою присвятою гетьману Мазепі, а саме «Молитвослов» 1687 р. Наступного 1688 р. знову таки в ній вийшов перший друкований панегірик гетьману Мазепі, на думку В. Шевчука¹³³ – одного з найвидатніших пономовних українських поетів тієї доби Івана Орновського.

Утвердившись на посаді керівника монастирської друкарні, ігумен Лаврентій Крщонович продовжив активно видавати невеличкі богослужбові книжки з присвятами гетьману Івану Мазепі. Думається, що не без відома ігумена в наступні роки виходять ще декілька панегіриків гетьману та його небожу Івану Обидовському. Прикметно, що в чернігівській друкарні Троїцько-Іллінського монастиря було надруковано найбільше в Гетьманщині панегіриків та книг з присвятою гетьману. Вершиною панегіричних творів з-поміж інших була величезна дедикація «Киот срібнокований» Крщоновича гетьману Івану Мазепі.

Звісно, друк панегіриків та присвят можна було б пояснити прагматичною метою, яку переслідував Лаврентій Крщонович, а саме необхідністю допомоги від гетьмана для завершення будівництва Троїцького собору та прагненням Крщоновича стати чернігівським архієреєм. Проте, треба зазначити, що видавництво книг у друкарні, заснованій Лазарем Барановичем, її репертуар у значній мірі відрізнявся від інших православних друкарень, зокрема, Києво-Печерської лаври. До 1680-х рр. переважна більшість книжок, виданих у ній, були авторства самого Барановича, а також Галятовського та інших із оточення чернігівського архієпископа. Звичайно, друкували тут і богослужбові книги та підручники. Відомо, що у новгород-сіверській друкарні друкар Семен Ялинський та архімандрит Михайло Лежайський випустили півтори тисячі граматик, часословців, елементарів, які, звісно, приносили чималий прибуток, а у 1681 р. з чернігівської друкарні до Москви було надіслано 100 псалтирів, 100 часословів, 100 граматик, 10 тrefологонів¹³⁴.

Від початку 80-х рр. XVII ст. у друкарні Троїцько-Іллінського монастиря почали виходити не лише авторські або ж богослужбові книги з присвятами різним можновладцям, що було звичною практикою, але й панегірики – окремі видання з прославлянням і возвеличуванням тих чи інших осіб. Розквіт панегіричних творів у цей час пов'язують зі стабілізацією становища у Гетьманщині та перетворенням верхівки влади, козацької старшини, у нову панівну верству, яка прагнула наслідувати польську еліту, у тому числі й прикметними ознаками родовитості та шляхетського маєстату. Лаврентій Крщонович ставив собі в заслугу розвиток всілякого роду панегіричних творів у Гетьманщині, яких до сих пір не було. Одним із перших панегіриків, що вийшов у друкарні Троїцько-Іллінського монастиря, був панегірик Лаврентія Крщоновича Лазарю Барановичу, тож можна сказати, що він поклав собою початок друку панегіриків у Чернігові. Серед інших панегіриків, які були

¹³³ Шевчук В. Чернігівський поет другої половини XVII – початку XVIII ст. Іван Орновський. С. 55.

¹³⁴ Харлампович К.В. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь. С. 445.

виданні у цей час у чернігівській друкарні, – панегірики Лазаря Барановича, Івана Величковського, Стефана Яворського, Івана Богдановського. У 1695 р. вийшов панегірик Петра Терлецького, про панегірики Івану Мазепі та Івану Обидовському зазначалося вище. Авторами панегіриків були талановиті письменники: Іван Орновський, Стефан Яворський, Петро Армащенко, які писали в стилі високого бароко, їх твори містили багато метафор, античних образів, уподіблень, цитат, порівнянь. Творчість Лаврентія Крщоновича порівняно з блискучими літераторами виглядає скромнішою, він писав, в основному, панегіричні присвяти, які були меншими за розмірами й не вирізнялися таким поетичним піднесенням та натхненням. Щодо творчості Лаврентія Крщоновича як гравера, то, окрім гравюр віленського періоду, на сьогоднішній день не виявлено інших із його підписом, у тому числі, коли він перебував на теренах України. А отже, вважати його автором деяких гравюр можна лише гіпотетично. Привертає увагу, що для видання своїх найбільш значущих творів, таких як панегірик Лазарю Барановичу та «Дедикація» гетьману Івану Мазепі, він запрошував відомого гравера Інокентія Щирського.

Діяльність Лаврентія Крщоновича свідчить, що він прагнув продовжити справу свого покровителя та патрона Лазаря Барановича щодо розвитку літератури та книгодрукування, хоча й не був знаним письменником такого рівня, як Лазар Баранович чи Іоанікій Галтовський. Лаврентій Крщонович завдяки своїй активності у видавничій сфері сприяв творчій діяльності низки літераторів 80–90-х рр. XVII ст. та утвердженню Чернігова як важливого культурно-духовного осередку Гетьманщини. Стараннями Лаврентія Крщоновича за підтримки гетьмана Івана Мазепи був добудований найбільший на той час храм Чернігова Троїцький собор, а Троїцько-Іллінський монастир отримав статус архімандрії.

References

- Adrh, A. (2016). Chernihivske vydannia «Molytvoslova tryakafisnoho» 1697 r.: barokovy syntez slova i hrafiky [Chernihiv edition of «Tracaphist Prayer» in 1697: Baroque synthesis of words and graphics]. *Siverianskyi litopys – Siverian Chronicle*, 3, P. 27–32.
- Adrh, A. (2017). Hrafika Chernihova druhoi polovyny XVII – na pochatku XVIII st. [Graphics of Chernihiv in the second half of the 17th – at the beginning of the 18th c.]. Chernihiv, Ukraine.
- Armaschenko, P. (2009). Teatr vichnoi slavy (Pereklad z latynskoi i komentari Olhy Tsyhanok za redaktsiieiu Valerii Shevchuka) [Theater of Eternal Glory (translation from Latin and comments by Olga Tsyhanok, edited by Valery Shevchuk)]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 6, P. 89–113.
- Borysenko, K. (2006). Tvorchist Lavrentiia Krshchonovycha v konteksti ukrainskoho baroko mazepynskoi doby. Zbirnyk Kharkivskoho istoryko-filolohichnoho tovarystva [Creativity of Laurenti Krushnovich in the context of the Ukrainian Baroque Mazepin]. *Zbirnyk Kharkivskoho istoryko-filolohichnoho tovarystva – Collection of Kharkiv Historical and Philological Society*, Vol. 12. Kharkiv. P. 51–58.
- Buinovska, Ye. (2019). Ikonohrafichni dzherela turetsko-polskykh viin XVII stolitti [Iconographic sources of Turkish-Polish wars of the 17th c. *Archeology of Bukovina: achievements and prospects: Abstracts of the 3rd International Scientific Seminar, dedicated to the 100th birthday of the famous scientist Boris Tymoschuk (Chernivtsi)*. P. 29–32.
- Dedykatsiia Lavrentiia Krshchonovycha «Kiot sribnokovanyi» (pidhotovka do druku, komentar ta pereklad iz polskoi ta latynskoi mov. Yurii Mytsyka ta Olhy Tsyhanok. (2017) [Dedication of Laurenti Krushnovich «Kyot silver» (preparation for printing, commentary and translation from Polish and Latin. Yuri Mitsyk and Olga Tsyhanok)]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 3, P. 118.
- Modzalevskiy, V., Savytskyi P. (1992). Ocherky yskustva Staroi Ukrainy. Chernyhov. Pidhotovka do druku i peredmova O.B. Kovalenka [About the latch of the art of old Ukraine. Chernigov. (preparation for printing and preface AB. Kovalenko).]. *Chernihivska starovyna: zb. nauk. prats, prysviach. 1300-richchiu Chernihova – Chernihiv Antiquity: Collected School, works, dedication. The 1300th anniversary of Chernihiv*. Chernihiv, Ukraine.
- Ohloblyn, O. (2001). Hetman Ivan Mazepa ta yoho doba [Hetman Ivan Mazepa and his day]. New-York–Kiev–Lviv–Paris–Toronto, Ukraine.
- Pavlenko, S. (2004). Otochennia hetmana Mazepy: soratnyky ta prybichnyky [Hetman Mazepa's environment: associates and supporters]. Kyiv, Ukraine.
- Shevchuk, V. (2007). Chernihivskiy poet druhoi polovyny XVII – poch. XVIII st. Ivan Ornovskiy [Chernihiv poet of the second half of the 17th – the early 18th c. Ivan Ornovsky.]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 6, P. 53–60.
- Svyatitel` Dimitrij Rostovskij. Chuda presvyatoj i preblagoslovennoj Devy` Marii [Saint Demetrius of Rostov. Miracles of the Most Holy and Blessed Virgin Mary] / Podgotovka teksta, vstupitel` naya stat`ya, komentarii M.A. Fedotovej. Chernihiv, Ukraine.
- Travkina, O. (2019). Antymynsy chernihivskyykh iierarkhiv kintsia XVII – pochatku XVIII st. [Antimins of Chernihiv hierarchs of the late 17th – the early 18th c.]. *Mohylianski chytannia: Pamiat i pamiatky Mazepynoi doby: vyvchennia, zberezhenntia, osmyslennia. Zb. nauk. prats – Mohyla Readings: Mazepa's memory and monuments: study, preservation, reflection. Coll. of sciences works*. P. 241–248. Kyiv, Ukraine.
- Tsyhanok, O. (2017). Pro zhanrovi osoblyvosti tvoriv Lavrentiia Krshchonovycha «Kiot sribnokovanyi» (1695) [About the genre features of the work of Laurenti Krushnovich «Kyot silver» (1695)]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 6, P. 191–194.

Травкіна Ольга Іванівна – завідувачка відділу музейної та науково-фондової діяльності Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній», кандидат історичних наук (вул. Преображенська, 1, м. Чернігів, Україна, 14000).

Travkina Olga – the manager of the department of museum, scientific and fund activity of Ancient Chernihiv National Historical and Architectural Reserve, the candidate of historical sciences (Preobrazhenska Str., 1, Chernihiv, Ukraine, 14000).

E-mail: travkinaoi@ukr.net

LAVRENTY KRUSHNOVICH – «SIGNIFICANT AND SCIENTIST PERSON» OF CHERNIHIV ATHENS

The purpose of the article is to analyze the life path and activity of the engraver, printer, writer, church-religious figure of the second half of the 17th – the early 18th c. Laurentiy Krschonovich. Scientific novelty: the creation of synthetic work that would highlight the different aspects of Laurenti Krschonovich's activity. Research methods: there is the use of the historical-chronological method in combination with analytical, comparative and generalized approaches, through which the interpretation of historical events and terms occurred in view of the studied era.

Conclusions: the contribution of Laurentiy Krschonovich to the development of literature and book printing in the second half of the 17th – the early 18th c., the continuation of the case of his the patron saint and benefactor of Chernihiv Archbishop Lazar Baranovich, the establishment of Chernihiv as an important cultural and spiritual center of the Hetmanate were proved. The efforts of Laurentiy Krschonovich, with the support of the Hetman Ivan Mazepa, was completed the largest temple of Chernihiv Trinity Cathedral, and the Trinity-Linsky Monastery received the status of Archimandria.

Key words: Lavrentiy Krschonovich, Lazar Baranovich, the Hetman Ivan Mazepa, engraver, printing house of Trinity-Linsky Monastery.

Дата подання: 16 листопада 2022 р.

Дата затвердження до друку: 30 листопада 2022 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Травкіна, О. Лаврентій Крщонович – «значна й учена персона» Чернігівських Атен. *Сіверянський літопис*. 2022. № 5–6. С. 63–88. DOI: 10.5281/zenodo.7747281.

Цитування за стандартом APA

Travkina, O. (2022). Lavrentii Krschonovych – «znachna y uchena persona» Chernihivskykh Aten [Lavrenty Krushnovich – «Significant and Scientist Person» of Chernihiv Athens]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 5–6. P. 63–88. DOI: 10.5281/zenodo.7747281.

